

13

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.
NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

Első füzet.

1873.

Január.

I.

Emlékbeszéd

azon ünnepélyen, amely Méliusz Péter halála idejének háromszázados fordulata alkalmával, Debrecenben, a nagy templomban tartatott 1872. December 15-dik napján.

Igentisztelt Gyülekezet!

Az 1572-dik évi december 17-dik napján délután 2 óraker, egy gyászmenet indult meg Debrecen városának azon tájékáról, a melyen mi most egybegyülve vagyunk; az e helyen állott Szent András temploma mellől, a lelkészi lakok egyikéből. Megindult a gyászmenet; de a harangok nem szólottak, nemesen egyszerű, komoly és hallgatag volt minden; csak a gyásznékek dallama zendült meg néha-néha, de nem latin hanem magyar nemzeti nyelven. A koporsót egy, az életnek még javában állott özvegy nő, két kiskoru leánygyermek és nagy néptömeg kísérte. A komoly és erőteljes magyar nép arcain gyakran alágördülő könyecseppek mutaták, hogy most Debrecennek és a magyar hazának nem mindennapi emberét viszik az utolsó, de nem örök földi nyugalom he-

lyére. Az egész gyászmenet pedig minden jelenségeivel, nagyon kevés és egyszerű s majdnem semmi szertartásaival nyilván hirdeté, hogy itt már magyar puritánokkal, azaz oly református keresztyénekkal találkozunk, akiknek egyházi élete, intézményei és szokásai, tisztán az evangéliom alapelvei s az ő keresztyénség példája szerint reformáltattak; vagy más szavakkal: oly magyar reformátusokkal találkozunk már itt, akik ama nagy szellemnek, a dicső Kálvinusnak nyomain léptek az evangéliom alapjára s közeledtek az ő teremtő és megváltó Istenökhöz.

A gyászmenet cegléd-utcán vonult végig, és a temetőnek a cegléd-utcai kapuval csaknem egyenesen szemben eső kitünő dombján állapodott meg, s a már készen álló nyílt sirba leeresztették, eltemették a koporsót, s a sir felibe rendkívüli nagy követ hengerítének.

Mindez amit előadék, épen nem szónoki vagy költői rajz, hanem valóságos történeti előadás, szólván oly eseményről, amely e városban ezelőtt épen háromszáz esztendővel folyt vala le.¹⁾

Az itt most egybegyült igentisztelt gyülekezetnek, már nem szükség mondani, hogy a nagy halott akiről most szó van, nem más mint Méliusz vagy Horhi Juhász Péter, Debrecen városának 14 éven át hű és buzgó lelkipásztora, s „az alsó-magyarországi“²⁾ református ekklézsiáknak 11 éven keresztül rendkívül éber és erélyes püspöke, aki itt e városban, épen december 15-dikének éjjelén, XI órakor hunyt el, miután lelkét az Istennek kezébe ajánlotta volna.³⁾

¹⁾ Alapul nevezetesen ezen előadás főleg Debrecen városa azonkoru jegyzőkönyvének a fenforgó tárgyra vonatkozó pontjain, amelyek közül némelyeket a „Figyelmező“ 1872. november decemberi füzetében, az 531 s következő lapokon közlöttem volt.

²⁾ Ezen kifejezést is a városi jegyzőkönyv használja, mert ekkor még amint tudjuk, egyházkerületeink mai elnevezése teljességgel nem divatozott. Egy XVI századi református kánonos könyvnek is, ily címe van: *Articuli, juxta quos regitur ecclesia, in superioribus regni Hungariae partibus*. Magyarország felsőbb részein vagy Felső-Magyarországon értették kiválóan a mai „tiszáninzeni“ ref. egyházkerület vidékét; az inferior pars-on pedig a mai „tiszántuli egyházkerületét, — de nem mértani pontossággal, hanem csak körülbelől.

³⁾ Ezt is a városi jegyzőkönyv mondja, az órának meghatározá-

Tehát épen háromszáz esztendő az idő, amely elválaszt bennünket azon eseménytől, amelyet most ünnepélyesen emlegetünk. Háromszáz esztendő! egy gyorsan eltűnő perc, egy rövid szempillantás csak, az időknek végetlen folyamán és Annak tekintete előtt, aki „az örökkévalóságban lakozik“ s aki volt van és lesz véghetetlenül; — de előttünk, mai és tegnapi nyomorult lények előtt, és az emberi történetek folyamán, háromszáz esztendő rendkívül hosszú idő!

Háromszáz esztendő alatt, amióta a mi Méliuszunk csendesen nyugszik a sirban, mennyi vész és mennyi változás ment keresztül a magyar hazán és e városon! Azon középületek és magán hajlékok közül, amelyekben itt egykor a Méliusz szemei jártak, már aligha fen áll csak egyetlenegy is ma; azon nép, azon családok, amelyek egykor kegyelettel csüggöttek Méliusz ajkain, már ma egyenes maradékokban legalább, aligha élnek. Mily sokszor pusztította s döntötte romokba bős ellenség, tüzvész és dőghalál a hazát s e várost; mily sok templomok pompás és erős sirboltjai feltörettek, márványemlékei elpusztítottak, királyok és fejedelmi férfiak csontjai és hamvai szétszórátának; mily sok ember neve és emlékezete merült el végképen az örök feledékenység homályába! De a mi Méliuszunk hamvai háborítatlanul nyugodtak az anyaföld kebelén; neve és emlékezete pedig élt és él folyvást a magyar protestáns egyház s a magyar nemzeti tudományosság és irodalom multjának mezején.

A közembernek neve vész magával;
Kincs, kevély márványpaloták homályba
Dőlnek, elmulnak s heverő uroknak
Hire enyészik.

---

sával együtt. — Megjegyezhetjük mellékesen, hogy Debrecenben ekkor s ezentul is majdnem két száz éven keresztül egyetlen római katolikus sem lévén, a merőben református tagokból állott városi hatóság, egyszerűs mind egyházi előljáróság is volt, mindkét együttes tisztre szabad választással állittatván elő. Így volt ez, más szabadvárosokban is hazánk földén, részint jure territorii, részint több külföldi városok példája szerint.

A derék nem fél az idők mohától,
 A koporsóból kitör és eget kér,
 S érdemét a jók, nemesek s jövődő
 Századok áldják.⁴⁾

Igenis, a mult idők több nagy hőseivel együtt a Méliusz neve és emlékezete is kitört a koporsóból és eget kért, s ott ragyogot és ragyog folyvást a multak történetei felett merengők és vizsgálódók előtt, mint egyik szilárd állású és erősfényű csillaga az elmult idők mennyboltozatának! Most pedig, a Méliusz sirja felett, az évek és évszázadok e nevezetes fordulataánál, most háromszáz év után, ez ünnepélyes órában ugy tetszik, mintha erősebb fényben lövellne és ragyogna fel a Méliusz neve és emlékezete! — A nagy magyar költőnek épen az alföldi magyarnép életéből vett képzetét használva, mondhatná most közölünk kiki ez ünnepélyes órában :

Mintha pásztortüz ég őszi éjtszakákon,
 Messziről lobogva tengerpusztaságon ;
 Hős Méliusz képe ugy ragyog fel nékem,
 Háromszáz esztendő messze régiségben.⁵⁾

De mindenek felett vigyáznunk kell, hogy valami módon a költői vagy szónoki áradozás, sőt bármiféle emberi kegyelet is, az emberbálványozás szerencsétlen bünébe ne ejtsen bennünket, csak egy percre sem. — Hajdan egykor két apostoli férfit, Pált és Barnabást, Lisztrában, a gyarló pogány nép valóságos isteneknek hitt, egyiket Zeüsznek, másikat Hermesznek, s formasierénti isteni tiszteletet és áldozatot akartak tenni számokra ; de im a két nagy ember bosszus fájdalommal megszakgatja ruháját⁶⁾ s a balgatag

⁴⁾ Berzsenyi Dán. Felsőbüki Nagy Pálhoz.

⁵⁾ Arany János, Toldi-jának elején.

⁶⁾ A ruha megszakgatás némely keleti népeknél s épen a zsidóknál is, a szenvedélyes felindulás, a rendkívüli fájdalom és rémület egyik jele volt. Csak a főpapnak nem lett volna szabad megszakgatni a maga ruháit 3. Móz. 21., 10. ; de csakugyan mégis megszakgatá azokat, midőn előtte és társai előtt a Nazaretheli Jézus magát nyilván és ünnepélyesen a ma Krisztusnak, az Isten fijának vallotta, sőt annakfelette még azt is mondá, hogy megfogják látni őt ülni az Istennek hatalmas jobbja felől, és eljöni az égnek felhőiben. Máté 26, 63—65.

tömeg közzé rohanván így szólának: „Férfiak, miért mivelitek ezt? mi is emberek vagyunk és olyan indulatok vagynak bennünk mint tibennetek; — mi azt hirdetjük, hogy az ilyen hitvány dolgokat elhagyván térjete meg amaz élő igaz Istenhez, kiteremtette a mennyet, földet, tengert és minden azokban való állatokat.“⁷⁾ Ami apostoli dicső vallásunknak is egyik kétségtelen, szilárd alapelve az, hogy a vallásos tisztelet és vallásos ünnep egyesegyedül magát a Teremtőt illeti, a teremtményt pedig soha és semmi szín alatt nem; mert a legdicsőbb, a legnagyobb és legszentebb ember is nyomorult parányiság a Véghetetlenhez képest, aki egyedüli és kizárólagos tárgya isteni tiszteletünknek és imádatunknak. Innen van, hogy a református hitfelekezet sehol a föld színén nem ül ünnepet sem apostoloknak, sem szenteknek, sem semmiféle embereknek és emberi dolgoknak, hanem egyedül csak a váltság isteni főbb tényeinek emlékeztére; sőt a szigorubb reformátusok, az apostolok és őskeresztények példája szerint, csak egyedül a vasárnapot ülik meg, hanem ezt aztán csaknem tulságig menő rendkívüli szigorúsággal.⁸⁾ — Imé hitfelekezetünk ezen nagy fontosságú alapelve szerint történik az, hogy ezen, háromszázados fordulati ünnepélyt, melyen Méliusz emlegetjük, az isteni tisztelettől merőben elkülönítettük, s minden tekintetben úgy szerveztük, hogy még csak árnyéka is eltávolítottassék annak mintha mi az emberbálványozás szerencsétlen bűnében lélegzenénk.⁹⁾

⁷⁾ Apost. Csel. 14, 11 stb.

⁸⁾ Így vólt ez még nem sokkal ezelőtt is Helvétziában, jórészen így van ma is a skótoknál és Északamerikában. Itt semmiféle hatóság, hivatal vagy gyűlés nem működik vasárnap. Zárva vannak, és pedig reggeltől estig a posta és vámházak is. Megtörtént néha, hogy a kongresszus egész éjjel keresztül világos reggelig tanácskozott inkább, mintsem hogy vasárnap is tartson ülést. Helvétziának némely vidékén a legtekintélyesebb városokban is, csak élelmi és gyógyszereket lehet kapni vasárnap; a skót és amerikai reformátusoknál pedig még a vendéglők is több helyütt zárva vannak. stb. Ezen jellemző vonásról némely magyar utazók is bővebben emlékeznek.

⁹⁾ Az itt röviden felemlített tények és nézetek, amelyek éppen nem egyéniek, nagyon megérdemlenék, hogy komolyan figyelembe vétessenek, különösen nálunk magyar reformátusoknál, kik között gyakorta fenfor-

Emlegetjük tehát Méliuszt, nem mint valami szentet, hanem mint hozzánk hasonló gyarló, de mégis oly embert, aki által az Isten, a mi magyar őseink között nagy és reánk s korunkra és hazánkra is áldással ható rendkívüli dolgokat művelt; emlegetjük őt épen nem vallásos tisztelet, hanem a homályba borult régi idők feletti történelmi ösméretek terjesztése végett, és azon célból, hogy vegyünk tanulságot, okulást, vigasztalást és lelkesülést a nagy küzdelmekkel és vészekkel teljes viharos multak emlékei felett.¹⁰⁾

Ámde napok sőt hetek kellenének ahhoz, hogy ezen feladatot kellően megoldhassuk, s leülvén mintegy lélekben a történelem azon pásztortüze mellé, amely Méliusz bemohosult sirja felett e napokban szépen felragyog, — végig hallgassuk mindazt, amit a mult idők emlékei beszélnek: legyen elég tehát az időnek rövid volta miatt, csak néhány fő vonásban emelni ki Méliusz pályája történeteit és említeni fel azt, hogy miben találhatjuk az ő legfőbb érdemeit.

---

gott a veszély, melyszerint a közönséges isteni tisztelet, mondom: a közönséges isteni tisztelet is, emberi és világi, mulékony érdekek dicsőítő szolgájává aljasított. Am tartson valamely egyén, család vagy község ilyen vagy amolyan ünnepelet, akár mindennap, ha rá ér, de az efélét az isteni tisztelettől határozottan el kell különböztetni, mert különben rövid idő mulva be fognak nyomulni a mi templomainkba is a római ház szentjei és a missa defunctorum stb. — Érdekes és tanulságos lesz itt megemlíteni, hogy ama kitünő nagy hazafi és református oszlopember Gróf Teleki József, ki az egyház és tudomány ügyének nagy szolgálatokat tett a mult század végén, 1788-ban, azt kérte a debreceni ekklezsia előljáróitól, „hogy közelébb a táboron meghólt, B. Alvinczy regimentbeli hadnagy István fijának emlékezetére, 12. octobris, anni currentis tartana Tiszteletes Hunyadi Ferenc ur. egy halotti predikáziót.“ De ezt, az ekklezsia nem teljesítette, illetőleg nem engedte meg, hanem azt végezte, hogy „a kollégiumban, azon napon, deák oratiót fog tartani eloquentiae professor Tiszteletes Sinay ur“ stb. Láthatja a tisztelt olvasó, hogy ez, a debreceniek részéről, egyik kétségtelen példája, a reformált egyház említett elvei iránti figyelemnek és ragaszkodásnak. — Debreceni egyh. tanács jegyzőkönyve: 1788. szept. 14. 173. sz.

¹⁰⁾ Az itt említett cél és érdekek szempontjából történik az is, hogy e különben igencsekély készületű beszédet, a tisztelt olvasó közönség számára is közzé teszem, s egyuttal némi világosító, igazoló vagy legalább a történelmi ösméreteket terjesztési igyekvő jegyzetekkel is kísérem azt.

I.

Juhász Péter, vagy a kornak szokása szerint görögösen Méliusz¹¹⁾ Péter, született Horhiban Somogy megyében, magyar nemes családból. Születésének helye, mint önálló s népes helység ma már nem létezik, hanem mint erdőséggel borított terület, Horollya, Horhi vagy Orhya név alatt, a Zrinyi Miklós hősi halálával híres Szigetvár közelében.¹²⁾ Van még Horhi nevű pusztá Tolnamegyében is, de közel a somogyi határokhoz, s így ha ez is, valaha Somogy megyéhez tartozott, nem lehetetlen, hogy itt rengett Méliusz bölcsője. Jegyezzük meg, hogy a nagy hadi vitéz s rendkívüli gazdag és tekintélyes magyar főúr Enyingi Török Bálintnak, aki 1535. végén, vagy 1536. elején¹³⁾ lett Debrecennek földes urá-

¹¹⁾ A Méliusz, mélon görög szótól, mely juhót jelent, latinos végzettel, valóban juhászt jelentene. A családnevek eféle görögösítése általános szokás volt a tudósoknál, különösen a reformátzió korában. Így pl. Melanchthon, Oecolampadius stb. hazánkban is: Hellowoeus, Chrysopoeus, Smigmatopoeus stb. és igen számos tisztán latinos nevek pl. Faber, Fabricius, Monedulatus, Serpilius stb

¹²⁾ Szakácsi Csorba József, — egykor Somogy megye főorvosa, — Somogy vármegye ismertetése. Pest, 1857. 163. l.

¹³⁾ Ezen reánk nézve sok tekintetben nagyfontosságú időadatot, eddigi irodalmunkból teljes biztossággal meghatározni nem lehetett. Budai Ézsaiás és Ferencz nyilván 1535 végére utalnak, bizonyosan Sinay után, s valóban a debreceni tanárok még 1766-ban, egy, a kormányhoz benyújtott s a debreceni főiskola multjáról is szóló előterjesztésükben, nyilván állítják, hogy Debrecen 1535-ben jutott Török Bálint birtokába s ekkor vette be a reformátziót is. Sőt Párizs pápai. W es z p r é m i és H u n y a d i már 1531-ben behozzák Debrecenbe Török Bálintot és a reformátziót, merőben alaptalanul, mint azt már sokszor kimutattam. — Ámde W a g n e r, kitünő magyar historikus s egyetemi könyvtárnok, aki történelmi források dolgában, a debrecenieknél mindenestre s erencessebb helyzetben lehetett, Collectanea genealogici historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam interciderunt, 1802. Decas III. pag. 128. ahol épen Enyingi Török Bálintról szól, nyilván mondja hogy Zápolya Debrecent, 16000 ezer forintért, az 1536-dik évben inscribálta Török B-nak. Innen lön, hogy én eddigelé a két nevezett év között habozni valék kénytelen, mignem, épen a Méliusz-ünnepély utáni napon, Debrecen városa levéltárából, egy igentisztelt kézből azon, latin nyelven szórol-szóra kijegyzett adatott nyertem, melyszerént a királyi fiskusnak Báró Haller Sámuel ellen a királyi tábla előtt 1749. május 7. folyamatba tett perének okmánya alapján, az állittatik a nevezett perben, hogy Zápolya Debrecent, a nevezett összegért Váradon inscribálta zálogcimen Török Bálintnak és pedig : 1536. 2-a die festi b (azaz beati) Michaelis

vá, ¹⁴⁾ Somogyban ami Méliuszunk szülő vármegyéjében is igen sok birtokai valának s e család birta, egyideig még a mohácsi vész után is, az említett nagynevű Szigetvárt. — Mikor született Méliusz; — gyermeki, ifjai s tanulói éveit hol tölté? azt biztosan megmondani, most még nem tudjuk. Tekintélyes tudósok műveiben 1536-ra van téve születésének ideje, de minden határozott alap nélkül s meg fogjuk látni mindjárt, hogy ezen vélemény ellen nagyon sujjos kétségek támadnak fel.

A Méliusz életpályájára vonatkozólag eddigelé a legelső s teljes tökéletesen biztos adat az, hogy ő 1556. október 26-dikán iratott be a wittenbergi egyetem közanyakönyvébe s az ott folyvást nagy számmal tanuló magyarok külön nemzeti társulatának a Turi Pál széniorsága alatt tagjává, a következő 1557-dik év tavaszán pedig, tehát félév múlva már, egyenesen széniorává lön. ¹⁵⁾

archangeli. Sejtelmem szerint azonban, azon okmány keltének napja már 1749-ben nem szabatosan jegyeztetett ki, mert én ugyan nem vettem észre, hogy szent Mihály árkangyal ünnepének két napja lett volna és hogy az angyal neve mellé is tétetett volna a *beatus* jelző, amely rendszerént a szentek neve mellett fordul elő. Gondolatom szerint tehát szabatosan így lenne kifejezendő a nap: *secunda die post festum sancti Michaelis archangeli*. Mihály árkangyal napja pedig (mert van más Mihálynap is) egy lévén a mozdulatlan ünnepek közül mindég szeptember 29-dikére esik, amely 1536-ban Péntek nap volt s így, ha az én felvételem helyes: az okmány október 1-ső napján, egy vasárnapon kelt; hapedig szeptember 30-án vesszük Mihály ünnepe 2-dik napjának, akkor az, a nevezett évben Szombatnapra esett. Hapedig, ami ismét nem lehetetlen, az okmány keltének ideje így volna: *feria secunda post festum sancti Michaelis archangeli*: akkor ez, október 2-dik napjára, egy hétfőre utalna. Mindezek csak mintegy kuriozumul az ifju történészek számára; mert már nyilván van, hogy az egyház történelmünk érdekéből is nagy fontosságú adat 1536-ra, éspedig szeptember utolsó vagy október első napjaira esik. — Egypár évvel ezelőtt, egy kitünő magyar tudósunk mondá nekem, hogy maga a kérdéses okmány megvan Budán egy levéltárban.

¹⁴⁾ Egyáltalában nem kell azonban gondolni, hogy Debrecen lakosai olyforma robotoló jobbágyaivá lettek volna Török Bálintnak, mint amilyeneket 1848 előtt, az ugynevezett jobbágy községekben láthattunk. Teljességgel nem! Már az imént említett okmány-kivonatban nyilván ott van, hogy „Debrecen városa, a maga régi szabadságaiban megtartásék.” Az pedig minden kétségen túl van, hogy Debrecennek kitünő szabadságai valának, épen egyházi és parókhialis tekintetben is.

¹⁵⁾ Mind e pontnál, mind másutt, a wittenbergi egyetemen tanult magyarokra vonatkozó adatokat, meritem részint saját jegyzeteimből,

Ily rövid idő múlva a társulat széniorává rendszerént csak oly egyén lett, aki a többiekét életkorára, vagy családjára, rangjára s tudományos készütségére nézve felülmulta. Ámde Méliusz a szénioriságot is nagyon kevés ideig viselhetette, annyira, hogy bár alig volt hónap, hogy Magyarországból új egyén ne érkezett volna Wittenbergbe: a Méliusz széniorisága alatt mégsem iratott be senkisé; ő tehát mindössze is alig tölthetett 8—9 hónapot Wittenbergben, a reformátzió dicső emlékezetű tüzehelyén s a világhírű tudós, de szelid kedélyű s a magyarokat kiválóan szeretett Melánchtonnak, a nagy tanárnak lábainál! Méliusznak Wittenbergtől, ahol némelyik magyar 5, 10 sőt 15 és több évet is eltöltött, rövid idő múlva bucsut kellett venni, és vajjon mi okon? Azt mondja egy szinte Wittenbergben tanult tudós magyar, Laskói Csókás Péter, egy 1585-ben megjelent művében, hogy Méliusz avégre hivattatott vissza Wittenbergből hogy a szentháromság tagadók ellen küzdő hazának segítségére legyen.¹⁶⁾ Ez a második kétségtelen hitelű adat Méliuszról; és ezt tudva, lehet-e egy könnyen elgondolni azt, hogy a magyar hazának, és magyar protestáns egyháznak, amelyben már több tisztos koru reformátori férfiak vívták a tudomány és hit nemes harcát, egy 20—21 éves ösmeretlen ifjura lett volna oly nagy szükségök, hogy azt Wittenbergből sűrgetőleg vissza kelljen hívni? Igenis,

amelyeket egykor Hálában, magokból a wittenbergi egyetem eredeti közanyakönyveiből irtam ki, részint a következő művekből: *Album academiae vitebergensis*, 1502 – 1560. *Ex autographo editit C. E. Foerstemann*. Lipsiae. 1841. *Petrus Lascovius Monedulatus* (Laskói Csókás Pét.) *De homine magno illo in rerum natura miraculo* (Luthert érti). *Witebergae* 1585; amely műnek ajánló beszédében, melyet nem csak a maga de honfitársai nevében is intéz Seelfisch Sámuel wittenberg városi konzulhoz, mint a magyarok különös jóakarójához, elszámálja sorról-sorra mindazon magyarokat akik 1522—1585-ig Wittenbergben tanultak *Bartholomaeides*, *Memoria hungarorum qui . . . in academia vitebergensi studia . . . confirmarunt*. Pestini 1817. Ennek becses történelmi jegyzetekkel kísért névsorozata 1522 – 1812-re terjed stb. Egyébiránt a wittenbergi egyetemben tanult magyarokról tüzetes előterjesztés olvasható tölem: *Magyartörténelmi tár. Kiadja a magyar akadémia*. VI-dik kötet. Pest, 1859. 205. stb. lapokon.

¹⁶⁾ Idézett művében Méliusznak mint szeniornak neve után ezt teszi: *Qui antequam novos populares caeptaret in patriam revocatus est, utique ut contra arianos laboranti patriae succurreret.*

mert ha Méliusz 1536-ban született volna, akkor néki Wittenbergből való visszahivattatásakor még csak 20—21 éves ifjunak kellett volna lennie. — Ne teledjük pedig azt sem, hogy a Wittenbergi egyetembe, különösen a magyarok, nem mindnyájan ifjui fővel léptek. A derék Sylvester vagy Erdősi János, Dévaynak reformátor társa s az új testamentom magyar fordítója, nős ember volt midőn Wittenbergbe ment tanulni,¹⁷⁾ Szegedi Kis István a nagy tudományu magyar reformátor s Méliusz kor és bajnok társa 38 éves korában lett Luther és Melancthon tanítványává, miután már előbb nemcsak a hazában, de a krakkói egyetemben is mint tanító működött.¹⁸⁾ Nem kell tehát azt Méliuszról sem gondolni, hogy ő szükségesképen ifjui fővel lépett volna a wittenbergi egyetembe.

További kétségtelen, teljes hitelü adat Méliuszról az, hogy ő az 1561-dik év december hava előtt már püspök volt; — tehát 25 éves korában??! Igen igennehezen hihető ez! Márpedig egy nálunk eredetiben meglévő s 1561-ben, szent Lucia napján, azaz December 13-dikán itt Debrecenben kelt okmányban, nyilván így van aláírva Méliusz: Somogyi Péter pap, püspök.

Mindezeket azért jegyzém itt meg, hogy egy kissé tartózkodók legyünk azon felvételben, mintha Méliusz, midőn elhunyt, csak 36 éves lett volna. A valóban hiteles és kétségtelen adatokat s Méliusz nagy küzdelmeit, rendkívüli harcait és győzelmeit, nemkülönben igen számos irodalmi műveit s kitünő tudományos művelt-

¹⁷⁾ Lásd: Erdősi János magyar protestáns reformátor. Debrecen, 1859. 8. l.

¹⁸⁾ Skarica Maté, Szegedi Kis István személyes ösmerője, tanítványa stb. nyilván mondja, Vita Steph. Szegedini, amely többhelyütt világot látott, hogy Szegedi K. I. 1505 ben született; a wittenbergi egyetem közanyakönyvébe pedig 1543. márc. 22-én iratott be Heltai után kevéssel, Abádi Benedekkel egy napon. Abádi B. is, már ez év előtt kész és tudós könyvnyomtató volt mert hiszen ő végezte be amint tudjuk, a Sylvester magyar új testamentomának nyomdai kiállítását Ujszigetben, 1541. A régi egyetemekben az egyetemi polgárok vagy hallgatók fő foglalkozása nem memorizálásban állott, mint ma a mi főiskoláinkban, hanem önálló komoly tanulmányozásban, szabályszerű tudományos vitatkozásokban, ünnepélyes előadásokban stb. a tanárok utasítása szerént és vezérlete alatt. Nem csuda tehát, ha a wittenbergi egyetembe meglelt tudós férfiak is nagy számmal léptek be hallgatókúl.

ségét, a latin, görög, héber, arabs, török és német nyelvekben való jártasságát¹⁹⁾ kellő tekintetbe véve, minden esetre idősebbnek lehet, sőt talán kell is gondolnunk őt, mint eddig gondoltattott.²⁰⁾

Amint Méliusz Wittenbergből a hazába visszatért, s kétségenkívül korábbi ösmeretségek alapján épen Debrecenbe hivatott, attólfogva egészen haláláig az ő élete nem egyéb volt mint szakadatlan munka, folytonos s néha-néha igenkeserű harc és sujjos küzdelem. Egyik kezében védő és támadó fegyver, a másikban pedig építő eszköz volt, épen mint a fogságból megszabadult s az édes haza földén templomot építő Izráel fiainak. Azon kor, amelyben Méliusz és az ő bajnoktársai éltek, munkálkodtak és harcoltak, a legveszélyesebb és legválságosabb korszakok egyike vala Európának s épen hazánknak is összes történetei folyamán.

Sok dicső férfiak sürgették a mindenestől megromlott kereszttyén egyház reformátzióját, már Luther előtt; de, vagy nem hallgatott rájuk senki, vagy máglyán hamvadtak el. Luther a német földön, s tőle függetlenül Zwingli,²¹⁾ a helvétziai bércék között a legalkalmasabb időben mutattak az ellenségre s kiáltották a harcra hívó szót: fegyverre, fegyverre!

¹⁹⁾ Már Bod Péter mondja a Magyar Athenásban, 173. l.: „A zsidó, görög nyelveket igen jól tudta, német, török és arabs nyelveket is.“ A latinban való teljes jártasság magától érthető s azért ezt, fel sem említi Bod. Ha pedig, különösen a német nyelvben csakugyan jártas volt: ez, azonkORBól magyar ref. papi embernél felette ritka tünemény; mert hiszen emlékezetben hagyatott pl. hogy a Wittenbergben tanultszületett magyarok németül nem tudván s e miatt a gyülekezettel a közönséges isteni tiszteleten részt nem vehetvén: Melanchthon latin nyelven tartott nekik egyházi beszédeket. A tudós Erdősi János maga mondja, hogy ő nem tud németül stb. A német nyelvben való jártasság a született magyarok közt. a 16-dik században csak a tekintélyesebb nemesi családoknál jő elő. Különben, Wessprémi, nyilván mondja Méliuszról: „natus ex nobili ac praeclara familia.“ Biographia medicorum. Lipsiae, 1774. I. 104. sőt Paksi Mihály, már 1573-ban mondja ezt.

²⁰⁾ Hogy valami nagyon idősnek azonban mégsem: az onnan sejtethető, mert halála után özvegyével együtt két, még férjhez nem ment leánya maradt.

²¹⁾ Maga Zwingli mondja, egy 1523-ban német nyelven megjelent művében, hogy ő már 1516-ban, midőn azon a vidéken Luthernek mégcsak nevét sem hallotta senki, elkezdette az evangéliomot hirdetni. — Zwingli's Werke, durch Schuler und Schulthess. I. Zürich, 1828. 253. l.

Milliók megértették e szózatot s valóban kiki fegyverhez nyult. A nyugodt de bátor lelkű jámborok a bibliához nyultak s annak próbakövén vizsgálgatták a harcra kelt eszméket; a philosophok némelyike el kezdett gunyakaj közt merészen tagadni sok szent és magasztos igazságot; a zabolátlan és léha szabadoncok ábrándos és erkölcstelen tervekkel álltak elő; a nép pedig néhol kaszájához nyult, egyenesre fordította azt s várta a jelszót, hogy mikor szegezhesse azt az ő úgy vélt, vagy valódi elnyomói és zsarnokai ellen. Iszonyu zürzavar és rettentő rázkodás mindenfelé, amelyhez a mi szegény hazánkban az állam testének szétदारabolatása s német, török és Zápolyaféle pártokra szakadása, s a folytonos, véres harcok általi zaklattatása is járult.

Ily időkbén a gyávák némán félrevonulnak; a sokaság s azzal együtt a népszerűség és dicsőség hajhászói is usznak az árral; az önhaszonlesők sietve halásznak a zavarosban; s csak kevés nagy lelkek azok, akik bátran, szabadon és önzéstelenül fölemelvén fejököt, ellene szegeznek magokat a rohanó árnak, s az Isten nevében mintegy megállapodást parancsolnak annak, s az önmagának és mindennek megsemmisítésére öntudatlanul rohanó zürzavarból rendet, nyugalmat, tiszta, világos és önmagával következetes helyzetet teremtenek!

Im ezen kevés számú nagy lelkek közül való volt Kálvin és az ő nyomain Méliusz!

Midőn Méliusz Debrecenben, körülbelől 1558-ban elkezdé munkáját s harcait, a római katholicizmus, miként az egész magyarság köréből, úgy különösen Debrecenből és vidékéről, jó darab időre teljesen kienyészettnek mondható. Ez ellen tehát Méliusznak tüzetesen és keményen harcolni nem kellett már. De annál sűjiosabb harc várt reá két különböző irányban, egy részről t. i. a lutheranizmus ellen, amely a kalvinizmusnak vagyis a helyvét irányu és szellemű reformátciónak igenhatalmas vetélytársa, néha-néha pedig elkeseredett halálos ellensége volt; — más részről harcolni kellett Méliusznak a Krisztus Istenségét s a szent háromságot tagadó, ostromló és csufoló s általában az evangyéliom isteni tartalmát megsemmisítéssel fenyegető socionianizmus vagy unitarizmus ellen. És Méliusz harcolt bátran és elszántan, mint-

hacsak az Istennek erős angyala lett volna! Harcolt nem csak élő szóval, tanítással, hanem nyilvános vitatkozásokkal s roppant irodalmi munkássággal, úgyhogy nagyszámu műveit, a debreceni sajtó nem győzte nyomtatni; harcolt pedig nemcsak Debrecenben, de Magyarországnak s Erdélynek több különböző pontjain.

Lássunk röviden, mindkét irányu harcaiból egypár érdekes és jellemző adatot!

1564-ben, augusztus havában történt, hogy M á g o c s i G á s p á r kitünő magyar protestáns főur s Eger várának főparancsnoka, a nevezett hó 15-dik napjára magához hívta Egerbe Méliuszt. Méliusz megjelent s im kivel találkozik ott? Alagi János nagy tekintélyű s kitünő tudományos műveltségű lutheránus magyar főurral. Ez az Alagi János Regécz várának ura s széplaki apátur, tehát római katolikus pap volt, majd a reformatzio hívévé lett s 1543. april 27-dikén már a wittenbergi egyetem tanulói között, három év mulva pedig Paduában találjuk őt. A hazába visszatérve is határozott híve volt a lutheranizmusnak, s Méliusszal Egerben tüstént kemény vitába ereszkedett, végre pedig felmutatja az erdélyi szász lutheránusok konfessióját s négy külföldi lutherán egyetemnek t. i. a lipcseinek, wittenberginek, rostochinak s oderai frankfurtinak a lutheránok melletti ítéletét és pártfogó nyilatkozatát, s azt mondja nagy dicsekedéssel s mintegy kihíván Méliuszt, miszerint ő nem hiszi, hogy volna Magyarországnban ember, aki ezeket megcáfolni tudná!²²⁾ S im Méliusz néhány hét mulva már, készen volt a felelettel; cáfoló műve még azon évben megjelent Debrecenben; — s mint az adatok mutatják, maga a hatalmas főur is nem sokára Méliusz vagyis a kalvinizmus hívévé lön.

Ámde a magyar hazában, a két protestáns hitfelekezet kö-

²²⁾ Mindezeket maga Méliusz beszéli el, idevonatkozó művében: *Refutatio confessionis de coena Domini, Mathiae Hebler, Dionysii Alesii et his conjunctorum unacum judiciis quatuor academiaram, quae saxoniabus traussylvanicis diplomatibus papalis instar missa sunt. Debrecini, 1564.* — Alagi J. mint kitünő gazdag magyar főur, polgári történelmünk mezején eléggé ösmeretes; Méliusz is: generosus, illustris, egregius, — *conditione et magnanimitate excellens.* stb. szavakkal jellemzi őt s megjegyzi hogy a hatalmas Sereði nemzetség örököse.

zötti harc, ekkor, sőt már több évek óta oly elkeseredett és tulzó volt, miszerént az erdélyi szász lutheránok, magát a debreceni ekklezsiát is a külföldi fejedelmek és akadémiák előtt iszonyuan bevádolták, mintha t. i. Debrecen már elvetett volna mindenféle keresztyén hitágazatot, törvényt és rendtartást s kebelében valami iszonyu ördögi élet vett volna erőt. Huszonhat pontból állott a rágalom; de Méliusz sorba vette és visszaverte azokat s idevonatkozó müve szinte 1564-ben, Debrecenben megjelent.²³⁾

Méliusznak ezen kicsiny de igenérdekes müvéből, valamint több más müveiből is nyilván van, hogy Debrecen az ő korában már, Kálvin Genevájának példája szerént, tiszta puritán²⁴⁾ elvek alapján volt rendezve. Orgonának,²⁵⁾ képeknek, óltá-

²³⁾ Apologia et abstersio ecclesiae debrecinensis a calumniis quibus temere apud academias et principes accusatur. Debrecini. 1564. E müvecske az előbbinek töldalékául tekinthető. Előszava az elsőnek novemb. 6., a másodiknak novemb. 10-dik napján kelt.

²⁴⁾ Maga a puritán nevezet csak 1564-ben tünik fel legelőször, Angliában. Azonban, a puritanizmus, vóltaképen nem egyéb mint szigoru kalvinizmus. Legtöbbször ily értelemben szokták azt venni és vesszük most mi is.

²⁵⁾ Méliusz és társai kérlelhetetlenül elvetik az orgonát. Az 1567-dik évi debreceni zsinatban alkotott törvények XVII-dik cikkében ez mondatik: „Az orgona muzsikákat pedig, mint a melyek az antikrisztus táncos miséjéhez valók, a bálványképekkel együtt kivetjük; mert nincs azoknak semmi hasznok az ekklezsiában, sőt bálványozásra mutatnak és adnak alkalmat.“ Pedig Méliusz az említett évi magyar hitvallásban terjedelmesen indokolja, hogy mily szükséges az egész gyülekezet szép éneklése; azt azonban másutt is és ismételve megjegyzi, hogy csak egyedül érthető, nemzeti nyelven kell énekelni. — Közönségesen tudva van, hogy a magyar reformátusok egészen a mult század vége tájáig nem csak nélkülözték, de gyűlölték az orgonát. Ezt a mai időben már tulzásnak mondhatjuk s az orgona okos és illendő használatát magában közönyösnek, ártatlannak tarthatjuk. Okos és illendő használatát, mondom; mert lehet azon az orgonán olyan keserves vagy cifra játékot üzni, amely aztán a reformátusok templomi buzgóságát nemcsak az hogy nem emeli, hanem leveri és meggyalázza. A tisztántuli egyházkerületnek van egy erős korlátozó végzése a könyelmü orgona állítás ellen, mely szerént t. i. az egyes gyülekezeteknek csak az egyházi felsőség beleegyezésével szabad orgonát állítani. Igenhelyesen; mert ahol pl. a népiskolák ügye nincs virágzásban, vagy a lelkész és tanító szük fizetés mellett nyomorog: mi helye van ott az orgonának? — Hát azon mit értsünk, midőn most már azon eszme forog fen, hogy pl. a debreceni tanítóképezdében az orgonázás kötelezett tantárggyá tétessék?! Hiszen ez azt involválja, hogy minden tanító

roknak, bármiféle különleges papi formaruháknak²⁶⁾ s általában az evangyéliommal s az őskeresztyénség gyakorlatával nem egyező ceremóniáknak, szokásoknak, már hirők sem vólt.²⁷⁾ Nem harangoztak már a hóltak felett és a temetések alkalmával sem,²⁸⁾ s e

egyszersmind orgonista is lesz, és hogy minden gyülekezetben lenni fog orgona; mert különben, mi szükség olyasmit tenni kötelezett tartárgygyá, aminek huszadik tanító is alig fogja hasznát venni?! Azok a leendő református tanítók vajha csak az elemi iskolai kötelezett tantárgyak ügyes és okos tanítása módját tanulnák meg, de alaposan s épen magában Debrecenben is! — Más az orgonista, más az elemi iskolai tanító! Mi szükség ezt a kettőt már egyelőre egynek, vagy egymástól elváhatatlannak tekinteni?!

²⁶⁾ A papok ruházatára nézve Méliusz föelve az, hogy ám legyen szabadság, de a hivatal természetéből folyó becsület és tisztesség háttárai között. „Akármí színű ruhát viseljen a pásztor: mind jó; csak meglássa, hogy a szabadsággal ne rontson, gonoszul ne éljen. Mert ura a keresztyén annak; valamit a föld teremt, nekünk adta az Ur. De meglásd, hogy a szabadság botránkozás ne legyen. Más az, hogy a természet, a te tisztóddhez illendő tisztóletes öltözetet temperálja, és ahoz szabd a ruhát; — ne hijjanak cifra papnak.“ Ezeket mondja Méliusz az 1567-dik évi debreceni magyar vallástétel egyik cikkében. — A magyarországi magyar reformátorok közül, csak Szegedi Kis Istvának ősmérem hiteles arcképét, amely őt rövidre nyírt hajjal, nyílt homlokkal, szakállal bajuszzsal, kihajtott inggallérral, lapos zsinóros alsó s hasított ujju prémes felső ruhában mutatja. A ref. gályarabokon, szenvedéseik alatt hosszú prémes mente s nagy prémes süveg, szenvedéseik után, már palást és reverenda is látható. — A külföldi reformátorok közül Kalvin, Beza, Melanchthon Knox, Bullinger stb. szakállasok, bajuszasok, azon korbéli szép tisztés, de nem különleges papi formaruhában. — Különbén tudva van, hogy miként másutt, ugy hazánkban is, a mult századok folyamán a r. katolikus érsekek, püspökök stb. is mind szakállasok valának. De legyen elég e tárgyról most ennyi.

²⁷⁾ A föelv, az 1567-dik évi debreceni zsinat által alkotott törvények — *Articuli majores* — IV-dik cikkében ekként van kimondva és megállapítva. „In doctrinae veritate, in ritibus ecclesiasticis, semper verbum Dei sequendum est; Christus et apostoli ejus in doctrina et ritibus imitentur.“ etc. Valóságos szigorú puritán elv, s ezt hirdeti Méliusz, már korábban is, *Apolo-giajában*.

²⁸⁾ Ugyancsak az *Apolo-giában* azt mondja Méliusz, hogy a harangot megtartják, az őskeresztyének trombitája helyett, hogy t. i. miként hajdan a trombita vagy kürt hangjával ugy most az egyszerű harangszóval, sőt ugy látszik, csak egy harangnak szavával — *simplici pulsu* — hivatassanak őszve a keresztyének, de csupán a köz isteni tiszteletnek és a sakramentomok kiszolgáltatásának ünnepélyére. A harangoknak pápista módon való használatát s a holtak feletti harangozást a

szokást mint tudjuk háromszáz éven keresztül szigoruan megtartotta Debrecen, elannyira, hogy midőn 1703-ban szeptemberben, a bélfenyéri harcban halálos sebbe esett református kuruc fő hadi tiszt Majos István e városba hozatott és itt temettetett el, a város jegyzőkönyvébe nyilván ez jegyeztetett fel: „eltemettetett pompásan, harangszóval, mely másként praxis nem volna, de kénytelenek voltunk vele.“ — Debrecen tehát s a Magyar hazában talán csak egyedül Debrecen, e tekintetben is hű volt azon puritán elvekhez, amelyeket a külföldi szigorubb reformátusok mai napig megtartanak.

Mindezeket e helyen, épen nem újabbkori intézkedéseink és szokásaink bírálása, hanem csupán történelmi figyelmeztetés és tanulság végett emlitém fel.²⁹⁾

A kálvinizmusra nézve kiváló érdeme Méliusznak az is, miszerént ő azt, a lutheranizmussal szemben, nem csak Debrecenben s a tiszai vidékeken, hanem az erdélyországi magyarság kebelében is diadalra juttatta. Igenis, mert Enyingi Török Jánosnak s az ő fiainak, Debrecen földes urainak, Méliusz legfőbb pártfogóinak, igensok birtokuk volt Erdélyben is, ők birták pl. a többek közt Hunyadot és Dévát s rendszerént e család kezében volt a hunyadvármegyei főispánság is. Egyébiránt erdélyországi volt Pemfinger Kata is Pemfinger Márknak a reformatziót kitünőleg pártfogolt szász grófnak leánya, Mária királyné udvarhölgye, az első Török Bálint neje majd özvegye, tehát Debrecen földes asszonya, aki csakugyan e városban halt meg, csakhamar férjének török fog-

legkeményebben visszaveti. A temetésre nézve azt mondja, hogy bizony órábau s a megállapított jelre özvejőnek s a holtakat a városon kívül tisztességesen eltemetik. Mi ez a megállapított jel, signum constitutum? Talán nem más, mint a koporsó fedélnek az utcaajtó eleibe való kitétele; amelyet én részemről Debrecenen kívül sehol sem láttam. — Tudva van, hogy Kálvin is minden harang sőt énekszó és prédikáció s általában egyházas ünnepély nélkül temettetett el, „sic enim mandarat,“ mint Béza megjegyzi.

²⁹⁾ Sajnáltnám ha félreértésre adnék okot. Nem azt óhajtom, hogy a XVI-dik s XVII-dik századi puritánizmus mindenestől visszaálltassék korunkban, ez merő képtelenség volna, -- hanem ez uttal csak azt, vajha minéltybben gondolkodnának e tárgyak felett.

ságra jutása után. Im itt van Méliusz Erdélyre való befolyásának a kulesa; mind a lutheránizmussal, mind az unitarizmussal szemben.

A szent háromság nagy fontosságú alaptana ellen intézett sociánián vagy unitár mozgalmak, a XVI-dik századnak, már 50-es éveiben megindultak hazánkban. Az első izgatók közt főfő az olasz eredetű Stankár Ferenc volt, a XVI-dik század egyik legvitázóbb zenebonás embere, aki emiatt több helyről kegyetlenül elűzetett. Már 1553-ban feltűnik Kolozsvárott, de onnan csak hamar elűzetik, ámde Erdélyt ekkor még el nem hagyta s ismételve izgatott több helyeken. Ő mindenben egyetértett Kalvinnal, csak egyedül a Krisztus öröktől fogva való istenségét tagadta. Innen van, hogy az unitár mozgalom legnagyobb veszélylyel épen a reformált egyházat fenyegette s ennek mezejét csakhamar teljes mértékben meghódítandó volt. 1561-ben már magában Debrecenben is fellép egy izgató, Kőrös Peterdi Arany Tamás, kétségenkívül magyar nemes ember. Ámde az egész gyülekezet előtti nyilvános vitatkozásra hivatik fel s im kiváló mértékben Méliusz, itt e helyen a szent András templomában, nagy sokaság előtt 3—4 napon vitatkozik vele és legyőzi őt, annyira hogy Arany Tamás nyilván vissza vonta tévelygéseit s erről több tanuk előtt ünnepélyes elismervényt is adott ki.

De fájdalom! a harcnak és a vésznek ezzel vége nem lett, sőt vóltaképen még csak most kezdődött az A Kárpátoktól a Drávaig, Ungvártól Debrecenig s Holdmező-Vásárhelytől a székelyföldi havasokig több ponton nagy erővel s kevély hullámmással megindult az unitár áramlat és mindent elborítással fenyegetett; mert meg kell jegyeznünk, hogy ezen időben a magyar ember elméje rendkívüli fogékonysággal birt a vallásos eszmék iránt, sokkal nagyobb mérvben, mint ma pl. a politikai párteszmeék és pártérdekek iránt. Az unitár mozgalom élén, több kitünő férfiak állottak, mint pl. Eгри Lukács felső Magyarországon, Válaszuti György épen a híres Pécsen, hol akkor már a római katholicizmusnak élő képviselője nem volt, a ravasz és ügyes orvos s műkedvellő theolog Blandrata, aki Kalvin előtt ugyan megállani sem vólt képes, de annál nagyobb befolyásra jutott a „kis király“-nak II. Jánosnak körében, és végre hogy egyebeket ne említsek, a

lángeszű s ön lelkének viharában szomoru végsorsra jutott Dávid Ferenc. Ily nagy emberek ellenében a többek közt Méliusz volt az, aki a magyar hazában a Krisztus öröktölfogvavaló istenségének megmérhetlen fontosságu tanát rendkívüli fáradalommal és erőfeszítéssel védelmezte. Védelmezte irodalmi műveiben, zsinatokon, nyilvános disputátziokon, mint pl. Gyulafehérváron és Nagy-Váradon, állván mindenütt az első sorban és soha nem vonogatván magát az igazság melletti nyilvános, elszánt és bátor bizonyágtéltől.³⁰⁾

Nincs benne mód és nincs is reá szükség, hogy e harcokat itt részletesen elősoroljam. Azt azonban mégis meg kell jegyeznem, hogy aligha van országa Európának, sőt a világnak, amelyben a Krisztus istensége feletti harc, oly erős lett volna, mint Magyarországon, Itt, e mi szegény hazánkban tölt az bé, amit a sajnálatos szomoru végsorsot ért Szervét, a szentháromság egy Istennek egyik első és főfő ellensége, hirhedt művének címe végére a Jelenések könyvéből, mintegy harci jelszóul ír: „És lőn az égben nagy viaskodás, Mihály és az ő angyalai viaskodnak vala a sárkánynyal és a sárkány is tusakodik vala és az ő angyalai.“ S mi már hozzá tehetjük az épen következő verset is: De nem vehetének diadalmat és az ő helyek is többé nem találtaték mennyben.³¹⁾

Igenis, lőn a magyar hazában, az égi, a mennyei, de a földre is egyiránt ható fönséges dolgok felett nagy viaskodás; és Méliusz

³⁰⁾ Különösen a váradi disputatzió alkalmával, amelyben már maga II. János király is tényező részt vett, éspedig mint határozott és buzgó unitárius, csaknem teljes diadalra látszott jutni az unitarizmus. A reformátusokat némi szomorúság szállotta meg. Ekkor s a fenforgó vallásügyre vonatkozólag hozták forgalomba a reformátusok, ama szép magyar közmondást: „Kinek ura pörösse, Isten annak orvossa.“ Kétségenkívül azt értették ez alatt, hogy ha már maga a király ellenünk fordul: akkor csakis egyedül az Isten segíthet rajtunk. — A nevezett disputatzióban, a legtöbb támadás Méliusz ellen intéztetett, éspedig nemcsak cáfolatokkal, ellenvetésekkel, különbféle fakgató kérdésekkel, de végre épen szép szóval s bizalmas rábeszéléssel is éspedig maga a király részéről is.

³¹⁾ Szervét e szentiratbeli helynek csak első pontocskáját idézi, görög nyelven, kétségenkívül a Jelenések könyvéből, a hol az szóról-

harcolt mint Mihály arkangyal; de harcoltak a többi angyalok is ő vele, azaz több dicső emlékü, nagy tudományu, magasztos jellemü férfiak állottak és viaskodtak ő mellette.

Ott vólt mint egyik harctársa, sőt némely ponton vezére, a dicső Szegedi Kiss István, akit sok tekintetben legnagyobbnak nevezhetünk minden magyar reformátorok között. Ő vólt az, akiről egykoru biztos forrás mondja, hogy midőn Wittenbergben tartózkodott, magának a nagy Luthernek s a szép lelkü Melanchthonnak nagy dolgok intézésében segítségére vólt;³²⁾ ő vólt az, akiről Kalvin méltó tisztvársa, barátja és utóda Béza, az egész világ előtt azt nyilvánítá, hogy ő nem tanítója vagy segéllője hanem egyedül csak tanítványa lehet Szegedi Kiss Istvánnak.³³⁾ E nagy ember vólt az, aki magát Méliuszt, folytonos vitatkozás folytán a lutheranizmus mellől a kalvinizmushoz vonta. — Tasnád Gyula, Cegléd, Temesvár, Mező-Tur, Békés, Tolna, Laskó, Kalmancse, végre Ráckeve, tehát a hazának több különböző vidékei látták e nagy embernek kezében lobogni az evangéliom és a tudomány fáklyáját. Magyartól, némettől, töröktől üldöztetést s fogságokat szenvedett az evangéliomért, amelynek épen oly elszánt mint nagy tudományu bajnoka vala. Ő is 1572-ben, tehát Méliuszszal egy évben hunyt el s így nem ok nélkül szenteltünk most néhány szót az ő emlékezetének is.³⁴⁾

De ott látjuk még Méliusz oldala mellett a nagyváradi két

---

szóra ott áll: XII. 7. Szervét, Mihály arkangyal neve alá valószínűen önmagát gondolta, miután keresztneve különben is Mihály; a sárkányon pedig értette Kálvint, Melanchthont s a többi reformátorokat, akiket már e műve megjelenése előtt szertelenül gyalázot és háborgatott.

³²⁾ Paksi Mihály írja ezt, 1573. április 5. Heidelbergből Simler kintünő zürichi theologushoz, aki a magyar reformátusokkal gyakori érülközésben vólt.

³³⁾ Ezt Beza, azon bevezető szózatban mondja, melyet Szegedi Kiss Istvánnak a szent háromságtagadók ellen írott e műve eleibe tesz: *Assertio vera de Trinitate, contra quorundam deliramenta etc. Genevae. 1573.*

³⁴⁾ Együtt, és igenszépen említi e két nagy embert Beza is, midőn leveleinek Báró Telegdi Miklós magyar református főúrhoz intézett ajánló szózatában, 1573-ban így szól; „Veteranis illis fortissimis aeternaque memoria dignissimis sublatis D, Segedino et D. Melio quos honoris causa nomino, gravissimum vulnus, christianae omnes ecclesiae istic acceperunt.“ etc. Ugyancsak Beza, 1570. jun. 18. magához Méliuszhoz levélet intézvén, ezt így címezi: Petro Melio,

derék predikátort, a harcedzett Ceglédi Györgyöt és Károli Pétert, a püspökségben éppen Méliusznak utódát, ott Hellowaeus Bálintot Egervárának tudós ifju predikátorát s a debreceni papságban éppen Méliusz utódát; ott, közvetve vagy közvetlenül a költői lelkű s nagy tudományu Turi Pált, mint Kalvinnak lelkesült hívét, ott Paks Mihályt Egerben Hellowaeus utódát, több reformátorok személyes barátját, aki 12 évig lakott Páduában, s akiről ezt írja az egykoru s szintén Páduában tanult ifju magyar főúr Kornis György: „Michael Paksi, kinél az mi szekulumunk magyart tudósabbat nem látott.“

Ily dicső nagy emberek között, akik mindnyájan az európai tudományosság színvonalán állottak, és a magyar névnek, a tudós külföld előtt mindemai napig magasztalt diszei, — ily nagy férfiak között mondom, utolsó közembernek lenni is dicsőség! Méliusz pedig, a legtöbb esetben, mint vezér állott előttök ezeknek!³⁵⁾

II.

De elvégre is az a kérdés, hogy mi eredménye, mi haszna lett Méliusz küzdelmeinek, fáradalmainak e város, s magyar hazánk és nemzetünk közjávára nézve; mert a legbátrabb és leghősiessébb harcosok érdemét is, legtöbbször az eredményből szokták megítélni.

Méliusz nem volt a reformátziónak kezdője hazánkban! Már jóval ő előtte, éppen e város is, hallotta a magyar Luthernek Dévay Biró Mátyásnak, Kalmáncsehi Sánta Mártonnak, Bálint papnak és más reformátoroknak szavát. De e szó még csak olyan volt, mint

fratri observando, veritatis apud Transsylvanos et Polonos fortissimo propugnatori.“

³⁵⁾ Hogy azonban, e derék tudós férfiak, a reformált vallásnak Méliusztól függetlenül is, mily elszánt hívei valának: azt jellemzően mutatja a váradi disputáció Ceglédi Györgynek társai nevében is tett ezen nyilatkozata: „Ha kedig Péter uram disputál, erről ugyan mű protestálunk, ha miben megfogya tkozik, hogy mű a mű vallásunkat mellője nem kötelezzük.“ Nyilván azt érti, hogy ha a mindenfelől szorongatott és megtámadott vezért, a szuperintendens Méliuszt zavarba hozni s legyőzni találnák is: ők vallásuk mellől tágitni nem fognak. Lásd: A nagyváradi disputáció. Kiadják Nagy Lajos és Simén Domokos tanárok. Kolosvár, 1870.

viharban a hajnali harangszó, melyet csak kevés ébren lévők s erősen figyelmezők hallanak, mert elkapja azt az erős szélvész. Méliusz tehát nem kezdője, de bevégzője, győzelemre vezérlője volt a reformátzió harcának, és a harcból előállott egyház első megszilárdítója és szervezője; s a harc eredményének bárhomonnan jöhető megtámadás elleni megvédője és biztosítója. S vajjon nem szinte oly nagy érdem-e ez, mint megkezdése a harcnak?

Azon nagyfontosságú zsinatnak, amely Debrecenben 1567. február 24., 25. és 26-dik napjain tartatott, főjelentősége és eredménye egyáltalában nem abban áll, hogy általa a helvéthitvallás bevétetett, mert ez egészen mellékes dolog volt. E zsinat egyik főérdeme, két önálló református hitvallás létrehozása, amelyek közül a latin nyelvűt II. János királynak, a magyar nyelvűt pedig különös tapintattal „a magyarországi jámbor és keresztyén áros népnek akik Debrecenben, Szombatban, Kassán és Váradon laknak,” tehát ezen városok magyar kereskedőinek s mester embe-reinek ajánlja a szerző Méliusz; miért? mert azon idők szokásai, szerént is a kereskedők és mesteremberek vásárookra az egész országban szerteszélyel jártak s így az eszméknek rendszeres terjesztői lehettek. Hiszen, a reformátzió is, Erdélybe legalább, a külföldi vásárookra járt szász kereskedők útján jutott be. — Másik főérdeme ama debreceni zsinatnak és abban különösen Méliusznak, egy önálló és rendszeres egyházi törvénykönyv létrehozása s ez által az egyházi fegyelem és szervezet megállapítása.

A reformátzióknak avégre hogy győzelemre jusson és eredményeiben fenállhasson, miként mindenütt a világon, ugy hazánkban s épen e városban is két oly főeszközre volt szüksége, amelyek az ujabbkori műveltségnek, nemzeti jóllétnek és szabadságnak megmérhetetlen fontosságú alapjai, t. i. a különféle iskolák és a könyvnyomdák, vagy typographiák. Miként másutt ugy hazánkban s épen Debrecenben is, mind az iskolákat, különösen a népiskolákat, mind a typographiákat a reformátzió teremtette, illetőleg hozta be. Magyar hazánkban a XVI. században, mintegy 30 nyomda működött, és ezek, egyetlenegyen, a nagyszombatin kívül, mind a protestánsok birtokai, vagyis a reformátzió szülöttei valának s mielőtt a nagyszombati, 1578-ban működni kezdett volna, már

mintegy 15 protestáns nyomda szórta szerteszét a magyar hazában a felvilágosodás sugarait. Debrecenben mint közönségesen tudva van 1561-ben kezdett el működni a nyomda, és pedig egy üldözött, de e városban menhelyet talált tudós reformátornak Huszár Gálnak vezérlete alatt; a legelső könyv, mely e városban látott világot, Méliusz egyik műve vala. Ez a Huszár Gál, Debrecen „Istentől bizonynyal megáldott városnak és a mennyei tudományban, mind az egész Magyarországnak és Erdélységnek s több sok helyeknek is világosító lámpásának“ nevezi; s mi alapon állítja ezt? megmondja maga rögtön midőn így szól: „Itt bővebben kellene emlékezni a ti jámbor és bölcs lelkipásztoroknak és iskolamestereknek éjjel nappal való nagy munkájokról és vigyázással való gondviselésökről.“ stb.³⁶⁾

A reformáció tehát szült nyomdát, iskolákat; ezek szültek tudományt, népműveltséget és pedig nemzeti jellemüt és szellemüt, melynek az előtt hire sem vala; szültek közértelmiséget s ezáltal fokozott munkaképességet; a temérdek ünnepek eltörlése folytán több munkaidőt, s így a nagyobb mérvű és értelmesebb munka folytán vagyonosodást; a hierarchia megtörése, az egyetemes papság nagy horderejű elvének kimondása s a szabad választás és népképviselés elvén nyugvó zsinat presbyteri egyházalkotmány által szült a reformáció több állam számára demokráciát és szabad alkotmányt; — a templomi és iskolai folytonos tanítás és vallásos nevelés folytán szült valódi isteni félelmet, bődög családi életet, nemesen egyszerű puritán erkölcsöket és lelkületet, amely minden haszontalan költségeket, fényüzést, cifraságot, képmutatást és hazugságot megvet, s őszinte mély alázatossággal borul porba a Teremtő előtt, de emberi tekintet és földi vész előtt nem hajlik és nem retten meg soha!³⁷⁾

³⁶⁾ Lásd Szabó Károly jeles cikkét „Huszár Gál életéről és nyomdájáról;“ — Századok. 1867. 146 stb. lapokon.

³⁷⁾ Kalvinnak egyik hü, személyes tanítványa s a kalvinizmus rendkívüli történeti értékű képviselője a skót reformátor Knox János vala, aki szinte 1572. nov. 24. hunyt el. Sirja felett. Morton kormányzó e szavakat mondá: „Im itt nyugszik az, aki embernek tekintete előtt nem rettent meg soha.“ — A puritánoknak rendkívül érdekes jellemzését

Századok ólta bizonyos nyomatékkal és tisztelettel említi mindenki a hazában Debrecen nevét. Ennek végoka bizonynyal nem más mint a reformátzió áldott hatása, melyet elszámolni lehetetlen.³⁸⁾

Hogy különösen épen maga a kálvinizmus mily nagyszerű befolyást gyakorolt és gyakorol az ujkori civilizációra s több nagy tekintélyű államok jóllétére és szabadságára, azt nem csak papok vagy theologok, de épen ujabbkori államtudósok is nyilván hirdetik.

Az 1860-ban elhunyt nagy tudományu Bunsen, ki Poroszországnak előbb Rómában követségi titkára, majd Helvetziában, végre pedig Londonban nagy követe vala, és aki egyáltalában nem volt korlátolt felfogásu ember, Anglia, Skotzia, Hollandia és Észak-amerika boldogságát és szabadságát kiváló mértékben a kalvinizmusnak tulajdonítja.³⁹⁾ S valóban Toqueville is, aki mélyen vizsgálta az

adja a nem rég elhunyt nagy híru angol író Macaulay. Critical and historical essays. Leipzig, 1850. I. 49. stb. Mind ezen jellemzést mind általában a puritanizmust bővebben ismertetve olvashatod tőlem: Protestáns egyházi és iskolai lap. 1863. 29-dik szám. Midőn Macaulay, talán már tulzással is azt mondja a többek közt, hogy a puritán „porbaborult az ő Teremtője előtt, de lábával királyának nyakára tapodott”: egyenesen az angol és skót puritánokra és azok történeti dolgaira céloz; általában pedig, csak oda látszik utalni e jellemzés, hogy a puritanizmus amily határozott barátja sőt mintegy követelője a népfélségnek, törvény előtti egyenlőségnek és demokráziának, épen oly ellensége az abszolutizmusnak, zsarnokságnak, servilizmusnak és arisztokratikus gőgnek.

³⁸⁾ Ha Debrecen a reformátziót be nem veszi s annak intézményeit kiváló mértékben nem ápolja és nem szilárdítja saját kebelében; vagy más szavakkal: ha Debrecen multjából kigondoljuk, kivesszük a különbözőféle alsóbb és felsőbb iskolákat, a nyomdát, a tisztán nemzeti nyelvű isteni tiszteletet, amelyen az irás naponként, népszerűen oktató modorban magyaráztatott, továbbá az európai műveltség színvonalán állott s külföldön is utazott és tanult papokat, tanárokat, gyakorta épen ilyen világi előljárókat; végre, hogy már egyebeket ne említsek, az egész népnek puritán jellemét és erkölcsseit; ha, mondom, mindezeket kivesszük Debrecen multjából: mi marad ott? Aligha több értékű valami, mint pl. egy Szólnok, vagy Szeged, sőt talán anyi sem, miután ezeknek a mellettök lévő folyamoknál s más természeti körülményeknél fogva kedvezőbb helyzetök van. Így pedig, még egy angol, a derék Patterson is nyilván elősmeri és hirdeti azt, hogy Debrecen több tekintetben felyülmulja a nálánál nagyobb és kedvezőbb helyzetű Szegedet. stb. — Patterson. The Magyars. London, 1869. 123. stb.

³⁹⁾ Azon igen érdekes és fontos alaptételt is állítja fel Bunsen, hogy

észak-amerikai szabad demokrata institutziókat, nyilván mondja, hogy azok fenmaradását kiváló mértékben a vallásnak, a kálvinizmusnak lehet köszönni s jövőre is attól kell azt várni. Érzik és tudják ezt magok az északamerikai szabad polgárok is, akik mai napig őszinte kegyelettel atyjoknak nevezik Kálvint, s ha egy amerikai Genfben ér, legelső kérdése is ez: „hol van az a templom a melyben Kalvin predikált, hol van a ház a melyben ő lakott, és hol van az ő sirjának egyszerű halma?“⁴⁰⁾

Groen van Prinsterer ma is élő derék hollandus államférfiu, saját hazájára tekintve ezt kérdezi egykor: „Mi volt végforrása a mi erőnknek? Nem más, mint a mi eredetünk! Igenis, mert mi Genevából, a Kalvin városából származtunk.“

Hogy mind általában a reformátzió, mind különösen a kalvinizmus s annak két kiváló árnyalata, a presbyterianismus és puritanizmus mily jótékony befolyással volt Anglia és Skótzia szabadságára, műveltségére és erkölcsre, az tudva van közönségesen. A kálvinizmus által lett e két dicső nép az egyéni, családi, és társadalmi élet mezején mélyen és őszintén vallásossá. Mily szép az, midőn amint tudjuk, az északamerikai szabad államok elnöke, ünnepélyes könyörgéssel nyitja meg a kongresszus üléseit; mily jellemző, hogy Wilberforce a szegény rabszolgák felszabadításának első nagy és hatalmas bajnoka, mélyen szerette reformált vallását s buzgón munkálta hanyatlásnak indult hazájának vallásos felébredését; mily megható az, midőn a fogházak nagy reformátora Howard szigoruan meghagyja, hogy az ő sirja felibe ne irjanak többet hanem csupán ennyit: „Az én reménységem egye-

a protestantizmus erőteljes és népképző csak ott lehetett, ahol a reformátzió nyomain, mint természetes következmény a polgári szabadság is kifejlődött. Ez pedig, ugymond, csak a reformált egyház által történt, és pedig világtörténeti értékű hatályal. Bunsen, Die Zeichen der Zeit. Leipzig 1855. II. 23. 57. 167.

⁴⁰⁾ Mind ezen, mind pedig a következő, nagy figyelemre méltó nyilatkozatok, adatok stb. megtalálhatod a nem sokkal ezelőtt elhunyt világhírű egyházi történetirő Merle d' Aubigné ezen munkájában: Jean Calvin, un des fondateurs des libertés modernes. Paris, 1868; továbbá. hogy egyebeket mellőzzek: Roussel Napoleon, Les nations catholiques, et les nations protestantes, comparées sous le triple rapport du bien-être, des lumieres et de la moralité. Paris 1854. Két kötet.

dül a Krisztus.“ Mily szép az, midőn a hatalmas Nagy-Britanniának jelenlegi miniszterelnöke is, bátran és nyíltan vallást tesz a keresztyénségről ezt mondván: „A keresztyénség az fog lenni ezentul is ami eddig vólt, t. i. hatalmas gyógszere az emberiségnek, betegségekben; erős támasza gyengeségeiben, nagy-szerű vigasztalása fájdalmaiban s egyedül biztos vezére e világnak sivatag pusztáján. Az idők, ugymond amelyekben élünk, kétségen-kivül vészterhesek és válságosak. Ámde nem ez az első válság és vész, melyen a keresztyénség diadalt vett már. Csak várjunk egy-kissé; de várakozván is, kötelességünket el ne hanyagoljuk! Ne-künk ángoloknak sok viszonyaink, egybeköttetéseink, szerződéseink, üzleteink vannak a föld különböző pontjain. De vajjon, meg-elégedhetünk-e ezzel? Szükség, hogy Anglia válasszon, hogy t. i. egyszerűen teherhordó állattá akar-é lenni, vagypedig a világnak evangyélistájává!⁴¹⁾ — Mily szép és dicső az mondom, midőn egy nagy nemzet, kitünő tudományos műveltséggel bíró miniszterelnöke Gladstone, így nyilatkozik!

Egy jelenleg szomorú és levertt, de különben nagy tekintélyű és fényes államra is vessünk még egy részvét és tiszteletteljes pillantást! Franciaországot értem! — Quinet Edgar kitünő, de nem protestáns francia író az újabb időkből; már ezelőtt több évvel, tehát Franciaország gyászos napjai előtt, nyilván mondá, hogy Franciaország „saját szívét és keblének bensejét tépte ki, midőn majdnem két millió legjobb polgárát a hugonottákat kiüzte vagy elnyomta. A szent bertalan éjj s a nantesi edictum visszavonása oly sebet ejtettek Franciaországon, melyet századok nem orvosolhatnak meg.“ A kiüzött hugonottákat szívesen fogadta Hollandia és Poroszország. Berlinben, egy fő helyen áll a francia hu-

⁴¹⁾ Valóban a református brittek, a világnak evangyélistái, az evangyéliomnak rendkívüli buzgóságu és hatásu terjesztői mindenütt a széles föld határain. Mily szép az, midőn pl. a szentirást, különböző nyelveken már millió meg millió példányokban szétterjesztett és folyvást terjesztő angol társulat jelszava és pecsétfelirata ez: „Láték egy angyalt az ég közepében repülni, kinél vala az örökkévaló evangyéliom, hogy a föld lakosainak hirdetné az evangyéliomot és minden nemzetségnek, ágazatnak, nyelvnek és népnek.“ Jelenések, XIV. 6.

gonották temploma, tetején egy óriási emberalakkal, aki kezét me-reven az ég felé emeli, kérvén és várván mintegy az igazságkiszol-gáltatást. Ez az igazságkiszolgáltatás sokak szerint csakugyan eljött, mert amidőn a szent bertalan éjji mézszárlás után háromszázévvvel, a kiüzött hugonották egykori szállásadóinak maradékai minden-felől körülvették s nemsokára ostrommal bevették Párist; midőn a Bertalan-éjjelen orozva és lelketlenül legyilkolt vitéz admirálnak Coligninak egyik ivadéka, a vén porosz király és német császár, diadallal vonult végig Párizsnak utcáin: akkor és későbben is, erre mindemai napig sokan ezt mondják: imé, itt van, a világtörténe-tekben az Istennek igazságkiszolgáltatása! — Általában pedig a mult és jelen több kitünő tudós ösmerője külföldön nyilván állítja, hogy Poroszország a maga nagyságát különösen annak köszönheti, mert fejedelmei politikában és mindenben, a kalvinizmus szerénti világnézetet követték.⁴²⁾

Bármiként legyen épen e tekintetben a dolog; anyi tul van minden kétségen, hogy a művelt külföld jól ösmeri a kalvinizmus-nak a szabadságra gyakorlott befolyását.

Hát hazánkban, a Bocskay, Bethlen és Rákóczy szabadság-harcait, a bécsi, nikalsburgi és linci békekötéseket, képzelhetjük-e, megfoghatjuk-e a kalvinizmus döntő befolyása nélkül? Hiszen ama harcok győzelmes vezérei mindenütt s épen a harcok mezején is, a legszigorubb dogmákban is elszánt hivei valának a Kalvin szerént reformált egyháznak.

Midőn tehát az áldott emlékü reformátzióinak s az evan-gyéliomireformált egyháznak nagyszerű hatásairól emlékezünk: ne felejtkezzünk el Méliuszról sem, mert Isten után, hazánkban amaz áldott hatásokat néki is kitünő mértékben köszönhetjük.

Ah de, csak az unitáriusok iránt ne lett vólna oly tulbuzgó és türelmetlen az a Méliusz, mondják talán sokan?! Menyiben vólt tulbuzgó és türelmetlen, azt én most nem vitatom, de azt határo-zottan állítom, hogy Méliusznak és dicső bajnoktársainak egyik rendkívüli nagy érdeme épen az, hogy az unitárius áramlatnak

⁴²⁾ Lásd ezen igenérdekes kis művet: Zahn Ad. Der Einfluss der reformirten Kirche auf Preussens Grösse. Halle. 1871.

határozottan ellene állottak; mert ez által ők is mint Kálvin, megmentették azon időben, a reformátziót a dicstelen önmegsemmisítés és nyomorult feloszlás veszélyétől. Bizonyos tekintetben a reformátzió is egy volt a forradalmak, de a legnemesebb forradalmak közül. Ámde, amint a történetek folyama mutatja, minden forradalom magában hordja a végletekre rohanás és önmegsemmisítés magvát és ezen önmegsemmisítés valóban el is jő kérlelhetetlenül, ha nincsenek nagy és bátor lelkek, akik kellő ponton megállapodást eszközöljenek. Hogy az unitarizmus hová vezethet, azt mutatja a lángeszű Dávid Ferencz példája is, aki végre majdnem teljes nihilizmusra jutván, saját hitfelei megiszonyodtak tőle, elhagyták, elárulták, börtönre s iszonyu végsorsra juttatták őt.⁴³⁾

Az állá m é l e t nagyfontosságú szempontjából véve pedig fel e tárgyat egyenesen és komolyan kérdésbe tehetjük, hogy vajjon ha a magyar nemzet egyeteme vagy többsége az unitarizmust bevette volna: a magyar nemzetiség, a magyar alkotmány és állami önállóság is nem lett volna-e századokra, sőt örökre semmivé? Igenis, mert midőn a XVII-dik század végén, az egykor oly hatal-

⁴³⁾ Kétségenkívül Dávid Ferenc az, aki 1548. január 20. e név alatt van beírva a wittenbergi egyetem közanyakönyvébe: Franciscus Clausenburghensis Transsylvanus. Gyermeke s ifju korában, a legnagyobb valószínűséggel ő is római kátholikus volt, azután lett lutheránna, lutheránból reformátussá, reformátusból unitáriussá. Mint unitárius, még 1570-ben nyilván vallotta, hogy „a mi Urunk Jézus Krisztus az Atya Istennek egyetlen fia” és „az Atyának istenségének bennel való lakása által megbizonyított Isten fiának és Istennek lönni”; és hogy őt „mü az Atya Istennek parancsolatja szerint tiszteljük és imádjuk és minden jókat, mind lelkieket, mind testieket ő tőle kérünk és várunk.” Nem sokára azonban nyilván azt kezdé hirdetni, hogy a Krisztus egyszerű ember, Józsefnek fija, akit imádni teljességgel nem kell stb. Sőt már maga Blandrata „azzal kezdé vádolni, hogy a Krisztust elhagyván, Mózes akarná béhozni az ekklézsiába s azzal együtt a zsidó vallást.” Amint hogy valódi történeti tények is mutatják, hogy azon hanyatlási processus, amelybe Dávid sodortatott, az unitarizmusból szült néhol szombatosokat, zsidózókat, valóságos zsidókat, végre s meglehet egyik másik stádium átugrásával teljes nihilistákat. Dávid F. végsorsát, s hogy különösen Blandrata és Socin, tehát saját hitfelei, mesterei, barátai mily rava-szul körülhálóztták s mily rutul megsalták őt, lásd Bod Péter-nél: Magyar Athénás. 58. — Smirnai szent Polikárpus. vagyis az erdélyi püspököknek históriájok. 31 stb. lapokon.

mas törökök, hazánkból mindinkább nyomattak kifelé; midőn az erdélyi nemzeti fejedelemség, a protestántizmus és magyar szabadság e kitünő védbástyája és bosszuállója hanyatlani kezdett, majd nem sokára pedig csakugyan megszűnt: akkor folyvást nyomult beljebb-beljebb hazánkba, és pedig kitünő mértékben jezsuiták által vezetettve a restauratorok, az ujrászervezők bosszút lihegő serege, amelynek végcélja és eszménye bizonynyal nem más vólt, mint egy római katolikus és egységes császári birodalom létrehozása s e végre a magyar nemzetiség, alkotmány és állami önállóság megsemmítése. És én előttem legalább semmi legkisebb kétség nincs abban, hogy egy unitárius magyar nemzet s egy unitáriusok által védett magyar nemzetiség, alkotmány és állami önállóság nem sok idő múlva mindenestől eltöröltetett, elenyészett vólna a föld színéről; miért? mert nem vólt Európának, nem a világnak egyetlen egy népe és fejedelme sem, amely egy unitárius nemzet államélete és sorsa iránt legkisebb részvéttel is viseltetett vólna. Nagyon jól tudták ezt a jezsuiták eleitőlfogva. Így pl. midőn Bocskay István vezérlete alatt győzelmesen nyomult előre a református magyar nemzet s midőn a bölcs fejedelmi vezér, minden európai udvarhoz követeket küldött a nemzeti mozgalom érdekében: a jezsuiták tüstént oda izgattak egész Európában, hogy azokat a magyarokat segíteni egyáltalában nem, hanem inkább elnyomni kell, mert azok szentháromságtagadók. S im a magyar ekklézsiák követei és lelkipásztorai, oly vészesnek tartották a rágalmat, miszerént elmulhatlan szükségesnek látták Kassán, 1606. június 16-dikán a külföldhöz intézett ünnepélyes szózatukban kijelenteni, hogy ők teljességgel nem unitáriusok, hanem reformátusok akik pl. a helvétziai vallástételt is nyilván és törvényesen elfogadták.⁴⁴⁾ És ez ünnepélyes nyilatkozatnak meg is lön sikere.

⁴⁴⁾ *Apologia et protestatio legatorum et ecclesiarum hungaricarum contra criminationes jesuitarum, quibus Stephanum regem gentemque hungaricam in o lia et contemptus Germaniae principum inducere volentes a r i a n i s m i insimulare non sunt veriti.* Bartfae. Excud. Klós. 1608. — E nyilatkozatban legelőször is, vallást tesznek a magyarok a szentháromságról, azután az Arius. Szervét, Stankár stb. tévelygéseit nyilván detestálják; továbbá nyilvánítják, hogy egész Magyarországon egy lélek sincs, aki magát arianusnak vallaná, nemhogy ekklézsiájok

A külföld protestáns népei és fejedelmei eleitőlfogva kitünő részvétellel viseltettek a sok ideig üldözött és nyomott magyar protestáns egyház sorsa iránt. Miként egykor Angliának nagy, puritán protektora Cromwel, hallván, hogy a kontinensen a reformátusok üldöztetnek forma szerént megizente a pápának, hogy: „az Istennek népe pedig ne háborgattassék; mert különben Albion ágyui, maholnap az Angyalvár előtt fognak megszóllalni“: ugy a vérig üldözött magyar protestánsok nagy szenvedéseit s a szegény magyar gályarab papok láncsörgéseit is több nagy nemzetek és fejedelmek meghalották s a legkomolyabban, diplomatische közben jártak ez ügyben a hatalmas bécsi udvarnál.⁴⁵⁾ A mai Poroszország nagyságának fő alapvetője a rendszerént „nagy“-nak nevezett Választó fejedelem Fridrich Wilhem, 1640—1688, Pozsonyban rendszerént egy külön ügynököt tartott a végre, hogy az, a magyar protestánsok üldöztetéseit közvetlen figyelemmel kísérje. — Nagy Fridrich nem restelt egy szegény magyar református akademikus ügyében, akitől a jezsuiták könyveit elkobzották, fényes elégtételt követelni⁴⁶⁾ s egyházunk ügyében másként is

vólna az ilyeneknek; azt megvallják, hogy Erdélyországban vannak még kevés helyen némi csekély maradványai az unitarizmusnak. — Blandrata és Dávid nézeteit különben, egyenesen mint blasphemiát említik.

⁴⁵⁾ Igy pl. a szász és brandenburgi választó fejedelmek, a svéd király és az ekkor igentekintélyes hollandus rendek. Ez utóbbiak bécsi követének Hamel Bruininx-nek az üldözött magyar protestánsok ügyében 1675-ben beadott emlékiratát, valaha eredetiben láttam s használtam a bécsi cs. könyvtár melletti kéziratárban s ajánlani merem nemcsak az egyházi, de az állami történetírók figyelmébe is.

⁴⁶⁾ Az érdekes történetet előadva találhatod legközelebb: Trautenberg, Halte was du hast! Evang. Volks u. Gemeindeblatt. Brünn. 1872. 268. A dolog veleje az, hogy Hegyessy nevű magyar református kandidatusnak, — akivel Fridrich véletlenül, a potzdami kir. kertben találkozott, — könyveit az osztrák határoknál, amint hazafelé jött, a jezsuiták mint császári könyvvizsgálók elkobozták. Fridrich erre feleletül tüstént parancsot adott, hogy a poroszországi jezsuiták borszlói nagyszerű könyvtárát be kell zárni, lepecsételni s fegyveres katonai őrizettel ellátni. A jezsuiták megijedtek stb. Végre meg tudták, hogy könyvtárunk mindaddig fel nem szabadul, míg Hegyessy könyvei vissza nem adatnak. Ez csakugyan rögtön meg is történt; de e mellett szigoruan meghagyá Fridrich, hogy Hegyessynek semmi bántódása ne legyen; mert ha lesz, a poroszországi jezsuiták kegyetlenül lakolni fognak miatta.

igenerélyesen fellépni. A haza szabadságáért a II. Rákóczy Ferenc zászlói alatt küzdött kurucok, kilenc tizedrészben kálvinisták valának, akik a szathmári békekötés okmányát is a szathmári református templomban irták alá; s im ezen kurucok s az ezek által védett alkotmányos szabadság érdekében Anglia és Hollandia tehát két kitünő református állam hatalmai készek valának diplomatrice közbenjárni. Soha unitárius magyar nemzet, bármiféle alkotmányért és szabadságért küzdött volna is, ily részvételre és pártfogásra nem találhatott volna; nemcsak azért, mert unitárius jellemű és szellemű állam és államfő nem létezett, hanem azért is mert az európai sőt az amerikai közszellem, diplomazia és komoly irodalom, a Krisztus öröktőlfogva való istenségét tagadók ellen, méltán-e avagy méltatlanul, de bizonynyal a hidegség és részvétlenség bizonyos nemével viseltetett.⁴⁷⁾

47) Természetes, hogy itt most, az elmúlt századokról szólok s ezekre tekintve, a történeti hűség sérelme nélkül mondhatnám, hogy az európai népek, fejedelmek és theologusok stb. határozott gyűlölettel is viseltettek az unitáriusok iránt; nem csak azért mert jól tudták, hogy a keresztyénség ügye, vóltaképen a Krisztus istenségével áll vagy esik, hanem azért is, mert az unitáriusok nem csak tagadták, hanem igenboszszantó módon csufolták is a Krisztus öröktőlfogva való istenségét s a szentháromság tanát. Emellett ugylátszik, hogy az unitáriusok is, ha hatalomra jutottak, nem valami nagyon iszonyodtak a bosszu állástól és vértől. Tudva van pl. hogy Szervét vólt az első, aki, Kalvin halálos elenségeibe, a libertinekbe bizva, formaszertint halált kért a törvényszéktől a Kálvin fejére, és pedig főleg azért, mert Kálvin, ugymond, a valódi eretnek; — tehát tanvélemény miatt; későbbben belátva nagy következetlenségét, csak száműzetést kért s kívánta, hogy Kálvin vagyona, ami különben nyomorult csekélység vólt, néki adassék. Az efélék által maga Szervét vitte az ügyet a rettenetes válság pontja felé. — *Thoraconymus*, kitünő magyar protestáns tanár előbb Késmárkon, azután Sáros-Patakon, egy 1571. július 8. kelt s Seraphinushoz intézett levelében azt írja, hogy Bornemiszsa Benedek, aki II. János király főhadi parancsnoka vólt, saját várában egy iszonyu mély tömlőcöt építtetett a nem unitáriusok számára, melybe azonban véletlenül maga esett bele. „*Carcerem profundissimum fieri curavit. Is quum aliquando, nobilibus quibusdam advocatis, stans in margine ejusdem carceris, commonstraret digito se illuc immissurum omnes quicumque dogma Francisci et Blandratae non amplexi fuerint, ex improvise, eo ipso momento, incidit in foveam quam fecit.*“ Azt mondja a levélíró, hogy ez, az előtt egy évvel történt. — Részemről ez egész dolgot, most egyelőre még, nem tartom történetileg bizonyos ténynek, de olyannak mindenesetre, amely méltó a történelmi kriti-

Midőn tehát Méliuszt, mint a kalvinizmusnak az unitár áramlatok elleni hatalmas megvédőjét hiven emlegetjük, ne feledjük el, hogy ő mint ilyen is, kitünő szolgálatot tett a magyar nemzetiségnek s hazánk alkotmányos szabadságának és önállóságának.⁴⁸⁾

kusok figyelmére. Az adatot én, Sinay Miklós kéziratgyűjteményéből ösmerem, aki azt, többekkel együtt, egy Dobay Székely Sámuel-től nyert egykoru másolatos gyűjteményből jegyette ki.

⁴⁸⁾ Még az 1844-dik évben a magyar országgyűlés alsó táblája, egy a felséghez intézett ünnepélyes válaszfeliratban, a leghatározottabban állítja, hogy a magyar „közállomány lételét” azaz Magyarország állami létét, annak idejében „a bécsi és linci békekötések mentették meg.” Hogy pedig ezen békekötéseket csaknem egyedül a reformátusok vagy kálvinisták vívták ki, azt, a történetek minden közelebbi ösmerője tudni fogja. Fő és kitünő részt vettek a nagy küzdelem szellemi részében az akkori magyar református lelkészek is. És nagyon jól tudták ezt a jézsuiták s a többek közt e miatt gyűlölték és üldözték oly iszonyuan a kalvinizmust és annak hiveit. — 1620-ban, Bécsben, az udvari nyomdában jelent meg egy jezsuitai mű, e cím alatt: *Calvino-praedicantium ungarorum genius malus*, etc. E dühöngő műnek kezdő pontja is ez: *Johannes Calvinus, ductor ac seductor plurimorum, pastor et impostor sectae cui nomen dedit etc.* Egyenesen mondja, hogy Magyar és Csehországban a kálvinista predikátorok támasztották a zavarokat és lázadásokat, érti per se a szabadságharcokat. Temérdek rágalmat szór Kalvins a magyar református papok ellen, mondja a többet közt, hogy otromba hazugság ezektől midőn azt állítják mintha Becanus a békekötések és szerződvények megtöréséről irt volna; mert Becannak összes munkáiban, nem találtatik erről semmi. — Ki vőlt ez a Becanus? Egy igenhires és tekintélyes jezsuita, II. Ferdinánd római német császár és magyar király gyóntató papja. Sim ettől a Becanustól, ma már csakugyan ösmerve van egy levél, amelyben a szász választó fejedelem ágostai hitvallásu udvari papját a legnagyobb bizalommal felkéri, hogy az ugynevezett *Litterae Majestatis*-t (Majestäts-brief.) vagyis II. Rudolfnak azon ünnepélyes oklevelét, amelyen a csehországi protestánsok szabadvallásgyakorlata alapult, titokban semmisítsék meg. S mi a főindok? Semmi egyéb mint az, hogy azon okmány vagyis az az által biztosított jogok a kálvinizmus szülöttei, „quia a spiritu calvinistico profectae sunt;” továbbá *rebellio*-ra adtak eddigs adnak ezentul is alkalmat; a megsemmisítés folytán a római kath. és ágostai hitvalláson semmi sérelem nem történék, sőt mindkét hitfelekezet nagy vérszóból szabadulna meg ha a *rebellis* kálvinisták ama bálványja köz egyetértéssel megsemmisítették: „si communi consensu tollatur illud idolum rebellium calvinistarum.” — A csehországi kálvinisták jogai csakugyan megsemmisítették, de nem a szász lutheránok beleegyezésével; sőt valamivel későbben bár, de a lutheránok minden jogai is tel-

De Méliusz már nyugszik. Háromszáz év oltá nyugszik csendesen a sirban! Sirja felett az odahengerített nagy követ még e század elején is bizton látta a nemzedék, s elmerenghetett és lelkesülhetett a felett. Most már a nagy kő, el van merülve a földnek porába s méltán szóban van egy új emlék felállítása a sir felett, mert azon a helyen, Méliuszszal együtt, több nagy nevű s reformatori jellemű és érdemű férfiak nyugosznak; és mert, a z elvek, amelyeknek e nagy emberek hű bajnokai valának, folyvást hivatva, képesítve, sőt köteleztetve is vannak, most és ezentul is küzdelmes bár, de nagy hatásu szolgálatot tenni, különösen Magyar Hazánkban, a szabadság, az oktatás és nevelés, a tudomány és a civilizáció ügyének.

Nagy szükségünk volna valóban, a rendkívüli küzdelmek és szenvedések között is nagy és dicső multunk emlegetésére és az a feletti lelkesedésre; mert a magyar reformált egyháznak, aligha volt valaha sivárabb és szánandóbb korszaka, mint az, amelyben mi élünk. Nem azért mintha üldöztetnénk, miként atyáink üldöz-

jesen megsemmisítették. Lásd: Gieseler, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Bonn. 1840. III. 1. Abth. 420 stb. lapokon. A jezsuitizmusnak említett gyűlölete és ármányai mind általában a protestántizmus, mind különösen s főleg a kalvinizmus ellen, kétségtelen bizonyítványok a felől, hogy ennek a szabadság s az emberiség ügyében nem csekély érde-
mei vannak. — Ámde, és ezt ne feledjük soha, azon kalvinizmusnak, amelyet többekkel együtt, mi is őszinte lélekkel szeretünk és magasztalunk, a mély vallásos hitben volt és van élő gyökere; bizony a kalvinizmus nem nihilizmus, nem is indifferentizmus, nem is a mulékony korszellem vagy eszmedivat szülőtte, hanem romolhatatlan és örök pozitív hit igazságokon nyugvó valami, lényegére nézve.

Még egyet meg kell ez uttal jegyezni, éspedig már ez egész dolgozat tartalmára, szellemére és irányára vonatkozólag. Midőn én ré-
szemről, a legőszintőbb meggyőződés alapján hirdetem, általam is buzgón szeretett vallásunknak magasztos értékét és hatását, teljességgel nem következik, hogy a más vallások őszinte és buzgó hívei iránt legkisebb mértékben is gyűlöletet akarnék terjeszteni. Egyáltalában nem! Sőt kijelentem, hogy csak mélyen tisztelni és becsülni tudom azon embert, aki amaga akár róm. katolikus, akár unitárius, sőt bármiféle vallásának oly szilárd hive, hogy azért meghalni is kész; de nem tudom becsülni sem azt, aki a maga vallását erőnek erejével akarja tolni másokra, sem azt aki csak névvel és szájjal tartozik valamely felekezethez, lelkében pedig közönyös az iránt, vagy épen gyűlöli és ostromolja annak lételemét.

tettek, hanem azért, mert magunk elhagytuk saját ügyünket s legnemesebb és legfontosabb felekezeti érdekeinket; már-már le akarnánk lépni az evangéliom azon sziklaalapjáról is, amelyet reformátoraink, vértanuink és hitvallóink emlékezete megszentelt.⁴⁹⁾ Ugy látszik, hogy a vallásos közönyösség, hidegség és részvétlenség, sötét, kietlen fagyaló éjjele következik.

„Megjön az éjj, szomorun fekedetnek az ormok; az élet
Elnyugszik s a félföld lesz nyoszolyája; de engem
Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja. Derengő
Lelkem előtt lobogós kopják és kardok acéli
Szegdelik a levegőt, villog, dörög a hadi környék,

⁴⁹⁾ Valóban csudálatosak az idők s az emberek még csudálatosabban azoknak folyamán! Az emlegetett gonosz jezsuitának Becanusnak elvei, a mai modern világnézetekkel s műveltséggel ékes korszakban nyilván győzni kezdenek! Becanus, már oly rendkívüli hatalmat és tekintélyt követelt a pápák számára az államokkal és államfőkkel szemben, miszerént azt maga V. Pál pápa megsokallotta s kárhoztatást mondott ki nézetei felett, a párisi parlament pedig Becan művét nyilvános megégettetésre ítélte; — im, a modern szabadelvű korszakban pedig csakugyan elő állott a csalhatalatlan pápa s a hatalmas francia s jelenleg még hatalmasabb magyar klérus, az illető „honatyák“ szemeláttára csokolgatja annak kezeit s lábait! — A gonosz lelkű Becanus meg akarta semmisíteni ama békekötéseket, amelyeken nemcsak a protestáns egyháznak, hanem a hazának is léte és szabadsága nyugovék; — mi is, modernnek, azt mondjunk, hogy nekünk se kellenek már azok a békekötések, sőt emlegetni is azokat, bornirtság! — Becanus és az ő jezsuita társai kimondhatatlanul gyűlölték a kálvinizmust, amelynek hősei előtt a zsarnokság épen úgy reszketett mint a pártütés és zabolátlan nihilizmus; s ime most, e modern liberalis korszakban, midőn a Becanus jezsuita utódai szabadon bevonulhatnak és letelepednek, illetőleg be is vonultak és letelepedtek már a Regnum Marianum-ban: mi a hajdani kálvinista pápák modern protestáns utódai, mindezekre azzal felelünk, hogy ah nem kellenek nekünk már a mai időben azok a felekezeti iskolák, nem akarjuk mi már apáink szellemében és jellemében nevelni és neveltetni a mi gyermekeinket; sőt nekünk mint radikálknak nem kellenek már azon pozitív hitigazságok sem, amelyeken eddig egyházunk léte és egész alkotmánya nyugovék, és amelyekben volt apáink számára az „életben s halálban egyetlenegy fővigasztalás.“ Mi egy világtörténeti hatású új magyar protestantizmus hívei vagyunk, egyetemben Izraelnek és Blandratának stb. némely fiaival és másokkal; vagy ha nem vagyunk is hívei, de nem merünk az ellen kukkanni sem, noha vólnánk pásztorok, órállók, vigyázók és Isten tudja mik!!

Látom elül kacagányos apák s heves ifju leventék

Száguldó lovakon mint törnek halni vagy élni.

Zászlódat látom, Bulcsu, s szemem árja megindul. ⁵⁰⁾

Elragadó, magasztos képe a multak feletti honfui lelkesedésnek!

Vajha mi is ekként látnók lélekben a magyar reformátzió szellemi harcának nagy hőseit s ekként lelkesülnénk emlékeztőkre!

Oh nagy Isten, őseink Istene, aki nekünk is atyánk és Istenünk vagy, jövel és lehellj uj életet a te népedbe; segéld e várost, hogy légyen ez, az igaz tudománynak és műveltségnek, a határozott szilárd vallásos jellemnek és a magyar nemzetiségnek ezentul is messze ragyogó világító tornya a puszták tengerének partjain; — jövel és segéld az egész magyar reformált és protestáns egyházat, hogy légyen ez az őskhöz és az ősök által oly bátran és hiven hirdetett és védett evangyéliomhoz, szóban, tettben és életben, rendületlen szilárdsággal mindvégiglen hű!

Révész Imre.

II.

Hajnal Abel békés-bánáti ref. egyházmegyei esperest gyűlést megnyitó beszéde.

Nagytiszteletü Egyházmegyei Gyűlés!

Isten áldó kegyelméből ismét egybegyűlhettünk e helyen, azért, hogy a Jézusi szeretet szent tűzü világánál, az egyetértés lobogója alatt, vallásos érzéstől teljesen áthatottan tanácskozzunk oly intézkedések érvényesítése felett, a melyek Isten háza dicsősége, építgetése; evangyeliomi reformált anyaszentegyházunk jó léte emelése; s ennek, és az államnak, a legnemesebb csemetéket adni, ajándékozni egyedül képes veteményes kertjeinek az isko-

⁵⁰⁾ Vörösmarty, Zalán futásának kezdetén.

láknek, kor kivánalmi szerinti berendezése, s virágzása eszközlésére hasznosak, nélkülözhetlenek, s épületesek.

És nekem jól esik egyházmegyénk Áronait s Mózeseit, mint a legszentebb érdekek hű őreit, — s egyház községek képviselőit, mint az Ur szöllője buzgó munkásait, — e szép számú hallgatóságot, mint Jézus evangyeliomi egyháza fölkent vitézeit itt az Ur templomában, — ennek ez alkalommal a közgyűlés helyiségeül kitűzött szentélyében láthatni. Legyenek általam, mint egyházmegyénk egyházi elnökétől evangyeliomi reformált egyházunk egyedüli feje, az Ur Jézus nevében üdvözöltek!

Istené legyen érte a hála és dicsőség, ma nem hangzanak a véres háborúk fegyver csattogásai, dörgései; nem hangzanak a vallásos meggyőződésükért a vak-hit s elfogultság által üldözöttek jajjai; az áldásos béke lobogója leng ma, ugy a politikai, mint az egyházi téreken. Óh értsük meg, s használjuk fel a közérdek szilárdítása az általános jóllét emelése, s biztosítására az idő ezen intéését, — nem feledvén a tapasztalat-nyújtotta ama nagy tanúságot, hogy a mi az üde levegő a növények fejlesztése, s élesztésére: az a béke, az anyagi szellemi s erkölcsi érdekek szilárdítására. Igen, a béke uralma alatt emelkedik a földmivelés; fejlődik az ipar; virágzik a kereskedés; diszelnnek a tudomány csarnokai; észrevétlenül bár, de sebes arányban izmosodik a közvagyonosodás, — mennyiben itt hintegeti a béke a józan haladás magvait; ott gyomlálja a nemes plánták növekedését gátló dudvákat; amott mindig szélesebbre terjeszti ki a közmivelődés határait.

Tekintsünk bár szét az anyagi s erkölcsi élet mezején, mindenütt hangya-szorgalom; mindenütt biztonsági szervezkedés! Az államok Mózesei, — vezér férfiai, nem csak Európa, de világszerte ernyedetlen szorgalommal buzgólkodnak ma, a belügyek rendezése körül; némelyek tatarozzák szilárdítják az alkotmányos élet bástyáit; mások keresgetik az alkalmas talajt, hova a biztos kikelés reménye alatt elvethessék a szabadság, testvériség, egyenlőség magvait.

Meglássák az egyházak Áronai és Mózesei, hogy a vallás-
3*

erkölcsi élet mezejéni működésre szinte legalkalmasabb, sőt mondhatnám egyedül alkalmas időszakot, a béke idejét, Krisztus evangyeliomi anyaszentegyháza oszlopai ékesgetésére s erősítésére óvatos körültekintő figyelemmel felhasználni el ne mulaszták! Mert ki biztosíthatja s kibiztosítja az Ur háza őreit, az anyaszentegyház kormányzóit, hogy a mai, bár eléggé szilárdnak mutatkozó, s elég gonddal őrzött béke nem az a szélcsend-e, mely az Oceánok tükrén, még akkor is mutatkozik, mikor azok mélyében már forrnak az ártó elemek, s készülődnek felszínre emelkedni a böszült hullámok; pusztítani, darabokra tördelni mind azt, mi pusztítható s mi szét tördelhető.

És ez az óvatos éberség s körültekintő figyelem, e téren annál ajánlatosb, sőt kötelesség-szerűbb, mert itt, — mint ezt a naponta szélesebbre terjeszkedő eszmék gyűrűzetei, — s a mind inkább erősebben zajgó ujtás hullámai sejtetni engedik, sőt egyenesen jelzik. a rövidlátó könnyelműség, tán ábrándos rajongás, a tudományos buvárkodás látszata alatt, épen ma, a békés idők folyamán, — erős csata vívására szervezkedik egy szinte két évezredes tölgy megingatására; az idők minden viharai, dühöngései s rombolásai közepette is rendithetlenül fenállott vár erős falai eleinte csak áttörése, majd később, ha lehet lerontására, omladék s romokba összedöntésére; hogy ennek helyébe nem ugyan oly szikla-alapu, s oly célirányos berendezésü, de mindenesetre a mai kor szédelgő kívánalmainak megfelelő kéj-palota építtessék föl!!

Azonban legyünk igazságosak. Vajjon végelemzésben, ez-e a szervezkedő tábor célja? Azt, mivel minden tekintetben körvonalozott programot, tőle eddigelé nem birunk, teljes biztonsággal állítani még sem merjük, s nem is akajuk; de a mind inkább érthetőbben hangsúlyozott egyes nyilatkozatok, ama cél felé törekvést, úgy látszik, nem minden alap s mondhatnók nem minden aggodalom nélkül engedik sejtetni.

Ki volna például, Jézus evangyeliomi világa, s a tiszta erkölcsiség érzetétől bensőleg áthatott oly keresztyén, s evangyeliomi magvető, ki kegyeletes tisztelettel ne hajolna meg im e méltóság-teljesen hangsúlyozott irányelvek előtt, melyeket eddig a program-

ból ismertünk: vallás-erkölcsi élet terjesztése; humanisticus czélu intézkedések pártolása; kölcsönös segélyezés; kegyeletes irányu, s a szegényeket gyámolító új intézmények föllállítása; s a régiek adakozás általi pártolása; s egyéb e féle teendők.

De kérdésbe tenni bátorkodunk: Jézus evangyeliomát valló melyik hitfelekezet törölte ki mindezeket Symbolumából? nem ezeket szolták, szölják-e ma is a keresztyén kathedrák? nem ezeket szölja s hirdeti-e a Mózes, sőt a Muhamed vallásuak összes serege? Nincs tehát, legalább szerintem, alapja annak, hogy említett erkölcsi célok érvényesíthetése véget az ev. prot. vallás czége alatt új felekezet — mint nevezik „Egylet“ alakíttassék, — sokkal inkább socialis vagy társadalmi szövetség és jótékony célokra, cím illete volna meg a jelzett szervezkedő tábort, melynek lobogója alá, vallás különbség nélkül saját hitelveik megtartása mellett siethettek s esküdhettek volna fel, nem csak Magyarhon, de a világ minden vallás felekezeti nyelv, s nemzetiségü fiai és leányai. És nincs alapja amaz elnevezésnek annyival inkább, mert mint tudjuk, tudni kötelesek vagyunk: Jézus evangyelioma, nem csak erkölcsi törvényt s parancsokat, de hit-igazságokat is foglal magában, és midőn a szövetezett társulat vezér szereplői által, ezen alapigazságok megdöntésére, s számüzésére látjuk irányozni a rohamos támadásokat; midőn a szegletkövet, melyen az evangyeliomi anyaszentegyház oly erős alakban fölépült, — — látjuk kivétni, s kivenni akarni; hogy az arra épített alkotmány összedőljön: midőn naponta érthetőbben halljuk hirdettetni, hogy nem kell bibliai, de történelmi Krisztus; mert Isten Krisztus nem is volt soha; midőn a testi feltámadást feledve, mikép ez, nem az ábránd, nem a rajongani szerető ész, — de a szív hite, — s ezzel együtt minden az evangyeliomból merített oly hit igazságot, melyet a korlátolt szellemi tehetségü ember a természettan mai fejlettsége alapján is kimagyarázni, s átérteni nem bír, — az evangyeliomból számüzni akarni tapasztaljuk! Midőn mind ezen s ezekhez hasonló evangyeliom-ellenes tanok nyílt

hirdetésére, a vezérférfiaktól ily megjegyzést kell hallanunk : „ez tiszta beszéd, férfias őszinteség, de helyén volt-e ezt a vallomást tenni? — Vajjon mind ezek látása, hallására nem ez a gondolat, s meggyőződés merül-e fel a komolyan gondolkozó ész előtt: tehát bizonyosan csakis azért a programban az ostromlás s megdöntés végett mindenestre kitűzött ama hit-igazságok — dogmák — szánszándékos mellőzése, mert azok nyílt bevállása, a mennyiben hitbeli meggyőződést, minden komolyan gondolkozni képes főben feltételeznünk kell, gát s akadályul szolgálhatott volna a kitűzött uj lobogó alá leendő csoportosulásra.

Mily óriási eltérés a XIX-dik század másod, és a XVI-dik első felében élt reformátorok közt! Luther föllépése küszöbén kitűzi a 95 tételt, melyeknek alapján a Jézus tiszta evangyeliomával homlok-egyenest ellentétes tanoknak sürgős reformálása szükségességét nyíltan hirdeti; mely nyíltság erős lökést adott s később hatályos emeltyűül szolgált az egyházi reform terjedésének! És ma a rejtélyeskedés — szabadjon ama latin példabeszédet alkalmazunk, — *lucus a non lucendo* — elve látszik a magokat e fontos szerepre hivatottakul tartott körök működése irányaul!

Nem akarom én, s mint a józanul értelmezett protestans ref. egyház hive, nem is akarhatom, a tudomány buvárkodását a vallás teréről leszoritani; sőt igenis beismerem, hogy mennyiben itt is vannak és keletkezhetnek javítani valók, a tudomány óvatos körültekintéssel gyakorlandó ellenörködése, — nehogy ártson, midőn használni feladata, — igen is indokolt sőt nélkülözhetlen; de a midőn a tudomány e jogát, a vallás terén is elismerem: kérem és óhajtom, hogy az a tudomány, ne a lég-várak építgetésére egyedül alkalmas rajongó ész kitükrözése s szabad röpkedése, hanem Jézus evangyéliomi vallása, hit és erkölcstana tiszta szellemétől bensőleg áthatott, szóval, hogy az, igaz keresztényi legyen!

Kérem és ajánlom továbbá, hogy a vallás teréni buvárkodással foglalkozó tudomány, ne irányozza okoskodásait — melyek még is mindig csak emberéi — a positiv alap, vagy is az evangyéliom örökigazságai ostromlása s megdöntésére, melyek különben is ember reformátiója alá nem tartoznak; ha

neki, vagy nekik úgy tetszik, vessenek magoknak más alapot s építsenek arra tetszésök szerinti hajlékot; — de ne igyekezzenek minket a régi alaptól elédesgetni, — s ne törekedjenek akaratumk ellen, az egyszer megvetett alaphoz ragaszkodókat bődögtani; — végre kérem és ajánlom, hogy a tudományos buvárkodás forduljon a szívhez s innét meritse érveit; nem pedig a divatos kor-szellem igen gyenge szövétü köpenyébe borkolódzva, a hideg ész-től költsönözze azokat! Meg fogja látni visszaretten azon vétkes merénylet elkövetésétől, hogy ostromolja, sőt ki döntse a hit fá-ját! Mert tüstént kérdésül tünik fel ekkor előtte, „mi hozza majd ezután elő s mi érleli meg az erkölcsstan számára az izletes gyümölcsöket!? s mi lesz gyámola az erkölcsstannak, — mely hit nélkül, alig több a pengő ércz és zengő czimbalomnál.

Hit nélkül, a történelem igazolása szerint, nem volt rendezett állapotú vallás-erkölcsi társulat soha; bizton állítjuk, nem is leend soha! Vagy ha lesz, éspedig a hit rovására: ott fognak kezdődni a földi halandókra nézve a siralom, a megsemmisedés országának határai! Mert, ahol a hitvilága elhalványult, vagy biztató, s bátorítólag fényleni megszűnt, ott kezdődött rég, ott kezdődik ma, s ott fog kezdődni mindenhai időkben a társadalmi rend felbomlása! S még egy lépés, — és a legfőbb valóság, ki eddig, bár ha tiszteletből, de a rajongás által az élvezett haszonért mégis eltüretett, trónját vesztett felségnek nyilváníthatatik, — a mikor a neki szilajodott hitnélküli ség, vagy nevezzük saját nevén a nihilizmus örömittason hangsúlyozza a ma még most csak itt ott emlegetett szavakat: „ám legyen a mennyország tietek, birjátok azt örökségül; de ezt a földet, melyen ma élünk, kívánjuk s követeljük, hogy nekünk adjátok!“ Hol lesz akkor, kérdem, az erő, hatalom, mely megkötözze a neki böszült vihar szárnyait? hol lesz az a tudomány, bölcsesség, mely kiábrándítsa iszonyu kábultságából a tévutra édesgetett, — az evangyéliom hit-világa meg homályosítása, tán eloltása által a sötétben bolyongó nép millióit? Bizony bizony mondom nektek, örök igazság marad Stuart Mill e nyilatkozat: „egy olyan emberben, kinek hite van, egy magában is

van oly társadalmi erő, mely felér 99 olyannal, kiknek csak érdekeik vannak.“

Nagyt. egyházm. gyűlés! — Izrael vallásos népéről olvassuk az ó történelem könyvében, hogy elpusztított Jéruzsalemüket, a Jehova állandó lakhelyeül épített, de szertedult fényes templomukat, összedöntött óltáraikat, úgy építették romjaikból fel, hogy egyik kezökben az építéshez szükséges eszközöket, másokban fegyvereiket kellett tartaniok a minden pillanatban rájuk törhető ellenség ellen! Istené legyen a hála, minket a béke uralma alatt, működésünk közepette, bosszus ellenség dühe nyilván még ma nem fenyeget; de ki tudja: mi vár ránk a jövő kebelében? Vajjon nem fejlődik-e ki a mai békéből, minden biztosítás s biztosítások daczára, s tán a közelben — harcz, és háboru? mely a Haza fiait békes foglalkozásaiktól a küzdelem terére fogja hini? — ez a jövő titka! De ime a béke-napokban szemünk láttára indította meg, és pedig a győzelem kivivása erős reménye alatt, folyvást szítja a vallási ábránd rajongás, az ál-bölcsélem, Jézus evangyélioma alap-tételei, hitigazságai megdöntésére, kiirtására azt a szerintem teljesen indokolatlan harcot, mely prot. anyaszentegyházunkra nézve, már csak azért is veszélyes következményüvé fajulhat, mert szakadást okoz; testvérek közt szellemi harcot kelt; a helyett, hogy gyöngitné s kiirtná, éleszti inkább a vallási közömbösséget, s leszállithatja azt, egész a hideg közönyösség, a teljes vallásnélküliség fagy pontjáig! Értsük meg tehát itt is az idő intését! Használjuk fel a még ma türhetőleg békes napokat arra, hogy prot. elődeinktől örökölni kellett vallásos buzgalmunknál fogva, legyünk ref. hitfelekezetünk vallás elveinek önkormányzati jogunknak s a lelki szabadságnak védői; a gyakorlati életben pedig arra, hogy mi, kik kormányzók, előljárók vagyunk; az ugy nevezett értelmesb osztályhoz tartozunk, igyekezzünk lenni hitfelekezetünk egyes tagjai előtt az evangyéliomi alapigazságok megtartásában, a vallás erkölcsiség kivánalma s parancsai követésében utánzásra méltó példa adók! Így építjük Isten háza dicsőségét; így leszünk mindyájan az egyházi s polgári téren egyiránt szükséges szép és

ékes rendnek mint meganyi bástyái! Ekkor végezzük el a munkát, mely elvégzés végett reánk bízott.

És most az egyházmegyei gyűlést megnyitottnak nyilvánítom. Békésen, október 16. 1872.

Hajnal Ábel m. k.
esperest.¹⁾

III.

Merle D'Aubigné.

A ref. hittanár Genfben, a reformatio történetének világhírű szerzője, a francia protestáns egyház egyik méltó dicsősége, a XIX-ik század Bézája, a mély hitű és puritán jellemű szónok: Merle D'Aubigné, ez egyházi atyák közé sorozásra méltó alak halála híre eljutott mindentűvé, hol élő egyházi tudat, evangyéliomhoz való szilárd ragaszkodás, s vallásos irodalom iránti meleg érdeklődés dobogtatja a sziveket.

Az „Evangyéliomi Keresztyénség“ (Evangelical Christendom) angol folyóirat mult évi nov. 1. számában ily emlékezés van téve az elhunyt derék hittudorról.

Több mint egy félszázada, 1817-ben egy ifju helvétziai hittanhallgató indult el szülő városából Genfből a lipcsei egyetembe. Alighogy átlépte Németország határát, e nép között nagy mozgalomhoz készülődést tapasztalt. Mindenfelé mozgás, lelkesedés, izgalom és várakozás. Az utazó ifju Frankfurtban értesült kérdezősködése után, hogy a bekövetkező esemény nem lesz más, mint a nagy hitujítás 3 százados ünnepélye, mely Eisenach téres piacán, Wartburg sziklavár lábánál, tartatik meg. Magában e városban a német egyetemek összes ifjai voltak találkozendók néhány nappal a tényleges ünnep előtt, Luther emléke tisztele:ére, a genfi tanuló hát Eisenach felé tartott. Éjjel és nappal utban vólt, hogy a kellő időre ide érjen, s az ünnep nap reggelén 8 órakor szállt le közép-pontján a jelenetnek, melynek szemtanuja lenni óhajtott. Tanulók

¹⁾ Őszinte tisztelettel üdvözljük a derék veterán lelkész és esperest urat, akinek ajkairól egy tapasztalatokban dus életbölcsesége szól.

Szerk.

tömege, különböző jelmezekben, tölté meg a tért. „Genfi tanuló létem feltárása után — irá a lelkes ifju több évvel utóbb, — azonnal felnyittatott előttem azon ódon vár kapuja, melyben a reformátzió tartatott fogva fővezetőjének személyében. De hajh! ami ez ifjakat lelkesedésre gyulasztotta nem Luther hite volt, hanem demagogiai ábrándok. Ami engem illet, én a wormszi szerzetest képzelém magamelé fogsága színhelyén s a reformátor eszménye szállta meg lelkemet. Jelen voltam Eisenach templomában az isteni tiszteleten, aztán tartatott Lipcsében meg maga a fő örömmünp. A merre csak jártam a reformátzió emlékei üdvözöltek, harangok zengtek vidáman, tanulók csapatai énekeltek s a nép örvendőleg vett részt. Ekkor fogant meg lelkemben a terv: megírni a nagy újítás történelmét.“ — Ez ifju genfi tanuló lón rendeltetve azon jeles és tiszteletes férfiuvá válni, ki október 21-kén hétfői nap 1872-ben halt meg Genfben. Ez volt Merle d' Aubigné. Azon nagy irodalmi vállalat, melyet a Wartburg alatti hathatós látomány sugalt neki, nem más vala, mint a „Reformátzió történelme Európában.“

Merle d' Aubigné Henrik János, 3-dik fia Merle Lajos genfi kereskedőnek, született e városban 1794-ben. Atyai nagyatyjától, ki sarja volt a híres D' Aubigné tábornoknak, eredt azon rokoni kötelék, mely minden bizonynyal hatalmas befolyással volt az ő életére a hugonottákkal, és a helvét közszokás szerint vette fel a család egyik ágának melléknevét. Első neveltetését szülővárosában nyerte, s a fenntebb említett esemény után ment Lipcse és Berlin egyetemeibe, ez utóbbiban hallgatta Neandert az egyháztörténelemben; és biztosan állitható, hogy ennek felolvasásai nem csekély befolyást gyakoroltak hajlamának azon tanulmányok iránti felélesztésére, melyek később fontos eredményü s Európát tulszárnyaló termékenységben végződtek. A porosz fővárosban töltött tanpálya végén a hamburgi francia egyház lelkészévé választatott; aztán pedig, mint hirlik, kedvenc szónoka volt Brüsszelben a hollandi agg királynak. Az 1830-diki francia forradalom ideje táján visszatért Genfbe s részt vett barátjával Gaussen Lajos tudorral s másokkal a genfi hittanszaki intézet alakításában, ebben lett az egyháztörténelem tanárává. Ez intézettel összeköttetésben maradt

haláláig s néhány évig annak igazgatója volt. Kétszer nősült; második neje, kivel Angolhonbani 1856-iki körutja után két évre kelt egybe, túlélte őt, neve Kardy, dublini kegyes hölgy.

Küléletének ezek főbb adatai. Megtéréséről, mely szülőföldeni tanuló korában történt, s mely későbbi életének folyamát irányozá, saját szavaival így ad számot: Midőn én és Monod a genfi egyetemet látogattuk, volt ott egy hittanár ki a lélek halhatlansága, Isten létele s hasonló tárgyak feletti előadásra szoritkozott csak. A szentháromságot nem hitte. A biblia helyett Seneca és Platóból idézgetett. Szent Seneca és Szent Plató volt azon két szent, kiknek iratait mutatta fel csodálatunk tárgyaiul. De az Ur egyik szolgáját küldte Genfbe, jól emlékszem Haldane Róbert látogatására. Róla mint oly angol vagy skót férfiuról hallék először, ki sokat beszél a bibliáról, mi nagyon különösnek tetszett mind nekem, mind a többi tanulóknak. Aztán találkoztam Haldanevel egy magán házban többed magammal, s hallottam amint az angol bibliából a Rómaiakhoz irt levél egy fejezetét olvasta az ember természeti romlottságáról, azon tanról, melyről azelőtt mit sem hallottam.

Valóban csak nem csudálkoztam, hallván, hogy az ember természetileg megromlott. Végre emlékszem, azt mondtam Haldanének „most már látom e tant a bibliában“. — Igen, felelé a jó ember, de látja-e ön azt szívében? Ez egyszerű kérdés volt, de lelkiismeretembe nyomult be. A lélek kardja volt az; s ez időtől fogva láttam, hogy szívem romlott, s az Isten igéjéből ismertem meg, hogy egyedül a kegyelem által váltatom meg; így tehát ha Genf adott valamit Skóthonnak a reformáció korában, ha Knox Jánossal világosságot közölt, Genf is kapott valamit viszont Skóthontól Haldane Robert áldásos törekvéseiben.“

Az evangyeliomi szövetség genfi ágazatának szeptemberi értekezlete (1872-ben) Merle d'Aubigné ajánlatára tartatott meg, s ez értekezlet kérésére ő irta meg az „Ó katolikusok“-hoz intézett szózatot. Az értekezlet végződén, azonnal hozzálátott tanári teendőihez s 3 héten át rendesen tartotta előadásait. Utolsó leckéjét okt 19-én, szombaton tartá meg, 40 órával halála előtt. Vasárnap megjelent a Pelissérie nevű templomban, részt vett az urvacsorában s a gyülekezet szétoszlása előtt távozott, mondván, „nem ki-

vánja hallani emberek szavát, Jézus szólott az ő szívéhez.“ A délutánt és estét honn tölté nejével, és öt gyermekével, esti olvasmányokul választván nekik a Lausenneban megjelenő „Hittérítői tudósítást.“ A családi vagy házi istentiszteletet a szokott módon vezette, mely után élénken élvezte két angol ének éneklését, az egyik „Mindenek üdvözik Jézus hatalmát“, a másik „Jöjj te rég-várt Jézus!“ Ez utóbbi ének-ima rá nézve beteljesítettett a következő reggelen. Aztán fiának mondott levelet egy genfi egyházi heti lap (Semaine Religieuse) számára Shaftesbury grófné haláláról. Ez volt utolsó ténye. Munkálván a legutolsó óráig, Mestere szolgálatában, egészségben, jó hangulattal, környezete iránti jóindulattal telve vonult nyughelyére, csak annyit jegyezve meg bizonyos felhozott beszéd tárgyára : a világi dolgok többé rá igényyel nem bírhatnak.“ Elaludt s viradat előtt lelke elveté a földi köteléket Reggeli 8 óra tájban, életjel nélkül találta neje.

Az evangyeliomi szövetség gyűlésein alakja kedves volt, több ízben meglátogatta Angolhont, egy ily látogatása alkalmával (1856) nyert Edinburg városától polgár-jogot. Kisebb műveinek száma, beleértve Cromvell Olivérről „a köztársaság védnöke“ czim alatt irottat, 37 kötetre megy. Földi maradványai 23-kán Calognyban, Genftől 3 mértföldre, takarítottak el, mintegy 2000 ember kísérvén a gyászmenetet.

A keresztyén szeretet és egységnek ezen legmelegebb barátja fogalmazta azon hatalmas hitszótatot, melyet a reformáció csarnok bizottsága válaszul küldött a Tiszántuli ref. egyházkerület üdvözlétére. (Lásd a Tiszántuli ref. egyházkerület 1871. augusztusi jegyzőkönyve 232. számát.) Legutóbb a magyar protestans egyház történetén is dolgozott, még egy év előtt Genfben felolvasást is tartott II. Lajos koráról, ki alatt kezdődött hazánkban a hitujítás.

Mindenesetre leghatalmasabb s legdicsőbb minden műve közt a „XVI-dik századi reformáció története“ Európában, 1835-ben kezdett megjelenni, az 5 első kötete a Luther, az öt utóbbi a Kalvin kori hitujítás történelmét tárgyalja, „eleven, szemlélhető, meleg vallásos lelkesedéstől áthatott nyelven, mély és átható tanulmányról téve bizonyosságot, ez iratok szerzőnek a légerső egyháztörténetészek közt biztosítanak helyet.“

Angol fordítása csak magában Észak-Amerikában oly kedvező fogadtatásra talált, hogy 1844-ben több mint 75,000 példány hozatott könyvtárosi uton forgalomba.

Ha a magyar közönség magyar fordításban olvashatná azt, azt hiszem, mint valami hévforrásból gyógyerőt meritne lelkileg hitére nézve. Egy ily műnek átültetése nyelvünkre a legüdvösebb és építő hatású vállalat lenne; ezt végrehajtani illenék s volna dicsőítő valami egyházunkra*) nézve.

Egy derék skót, midőn hallá 1865-ben Merle d'Aubigné nevét, így nyilatkozott akkor: két név van Európában, melynek hallására az Ocean mindkét partján önkényt hajlandó az ember kalapot emelni, e két név: Guizot és Merle d'Aubigné.

(B. F)

*) Csaknem sértés a pesti prot. egylet részéről, hogy a 3 millió református és evangélikus magyarok számára nem talált evangéliomibb művet az egylet tagjainak való ajánlatra s „minél nagyobb mérvben való terjesztésre“ mint az unitárius Channing műveit. Ujj ez, mely mutatja hová akar vezérelni azon egylet. Caro Sorbeimei tanár Párisban kiadott munkájában (Études morales sur les temps présent. 1857.) Channing theológiájában épen nem tudja felfedezni az igazi, a valódi keresztyénséget, a keresztyén nevet ő csak „azon vallásnak adhatja, melyet az Ige jelentett ki s egy állandó és láthatlan tekintély tart fen, értelmez és szervez“ (142. lap); az unitáriusok által teljesített ugy igényelt „tisztítás“ szerinte „nem haladása a keresztyén szellemnek, de legalább is egy fokkal alább süllyedés a keresztyénségben“ (143. l.) „Mi lehet ott a vallás — mondja tovább Caro — hol nincs tekintély? a hol hiányzik a tekintély, hiányozni fog csalhatatlanul az egység is“ — Irodalmi szempontból legyen bármely magasztos és ragyogó is Channing műve: meg kellett volna gondolni egy jobbára positiv valláshoz tartozó egyház szolgálóból álló egyletnek: vajjon tapintatos dolog-e ily író karolni fel? Vannak dolgok, melyekre az egész világ vállalkozhatik s némely egyének még sem illő azt tenni. Az Al-Korán magyarra fordítását irodalmi szempontból üdvözölheti a sajtó. — de azért egy Méliusz Péter, kit a török bég erővel is akart kényszeríteni, hogy azt magyarítsa, a világ minden kincseért nem fordította volna azt le. — Hát, oly szegény az összes evangéliomi irodalom már építő művekben hogy Channinget nem nélkülözheti? — Nekünk nem hitterjesztő, de hitszilárdító művekre van szükségünk.

T Á R C A.

I.

**Két levél Bessenyei Györgytől, a híres irodalmi férfiutól,
mint a magyarországi protestansok bécsi ügyvivőjétől.**

1774 — 1775.

Venerabilis Superintendentia!

Kétségkívül tudtára lesz már a Ven. Superintendentiának, hogy Felsőleges Asszonyunk kegyelmes meghatározott akaratjából s méltóságos Generalis Beleznay felső kurátor urunk választásából, a magyarországi protestans status belső dolgainak folytatására rendeltettem. Ugy mindazonáltal, hogy semmibe egyébbe mozdulni ne merészeljek, csak azokba, melyek a Ven. Superintendentiális felső Kurátor urunk által elvégeztetnek így vagy amúgy és nékem a Felsőleges Thronus eleibe való vitele a végezés szerint parancsoltatik. Kötelességem, hogy státusunk józan, igaz és törvényes okaival, a Felsőleges Udvar előtt önnönmaga uralkodásának hasznos törvényeibe, amenyire lehet statusunk ügyének előmenetelit Felső Kurátor urunk és a Ven. Superintendentiák akaratjok szerint formálni egyenes lelkiisméret szerint igyekezzem. A könyörgő levelek pedig, mint eddig, az agens urak által fognak csináltatni, melyek eránt, a sarkalatosabb dolgokba, tartozom a status józan okaival és az uralkodásnak önnönmaga törvényeivel, oldalról a Felsőleges udvart informálni és nagygyaink vélekedéseiről, mély jobbágyi alázatossággal tudósítani. Ilyen ügyembe a felsőleges Hazánkba levő dicastériumok és azok nagyainak reám zudult ellenkezések miatt, micsoda hányattatások közt kellett a Felsőleges Udvar előtt már által mennem a Méltóságos Generálissal együtt, sokaknál tudva vagyon. Most ide Pestre leérkezvén a M. Generalis rendeletei alatt relatiót kellett adnom az evangélikus atyafiaknak dolgainkról, kik azoknak ártatlan, haza kára nélkül való fundamentomát, közönséges hasznunkra állaltván, vélünk akaratjokba tökéletesen megegyeztek és a Felsőleges Udvarhoz nyomunkon menendők. Ezek szerint nékem továbbá a Mélt. Generalis Főkurátor urunktól az egész református és evangélikus résznek vallásaikba való ügyek élembe adatik, melybe a Felsőleges Udvarnak éles szemeit, Felső Kurátorunk és a Ven. Superintendentiának vigyázását, a kathólikus résznek mérges politikájokat, vállaimra kell szednem, melyek között hazánkunknak, vallásunknak és királyunknak hasznok szerint

fáradni micsoda teher és veszedelem legyen, a Ven. Superintendentiák bölcsen általláthatják, ugy hogy, ha maga ő Felsőge ezen dologba magamnak s a Mélt. Generálisnak is meghatározott legfelsőbb akaratjával örökös védelmet nem adott volna, soha magamat mostani hivatalomra a statusnak minden kincseért is el nem tőkéllem vala. És ha találkozik valaki, ki ügyünknek veszélyes tengerén helyettem a Felső Kurátor keze alatt Felsőges Udvarunk előtt hányattatni kívánna, örömet által adom annak minden órába hivatalomat, bár vegyen abból esztendőnként sok ezereket. Nem azért mondom ezt, mintha már küszködéseimtől és a status terhes ügyétől elrémültem volna, mert eltökéltem magamat, vallásomnak s hitem sorsosainak szolgálatjokra holtomig az igazságba, csak azt akarom mondani, hogy érdemetlenül a statustól jutalmat nem vehetek. Nem régen a Felsőges Cancellaria citáltatott magához, hol a két Cancellárius s Referendáriusból álló comissió előtt felelnem kellett, kétségkívül megadták Ő Felsőge nek feleletemet, mely szerént vádoltatásomban csalattatván, igazságomat előbb megtett hibás jelentések ellen, Felsőges Királyné Asszonyunknál felfedezni kéntelenítették, azon alkalmazással tett dolgaimat a Ven. Superintendentiának imé megküldöttem, kérvén alázatosan, hogy az ilyen titkos dolgokat másoknak ki nem adni s magoknál csak tartani méltóztassanak. Ezek után Első kurator uraink hazafiui nemes indulatjaikba, Tisztelendő Fő Püspök urainknak és a Ven. Superintendencia keresztyén felebaráti szeretetekbe s kegyességekbe örökös hívséggel magamat ajánlván, vagyok

Pest 29-dik Januarii. 1774.

Alázatos igaz szolgálók
Bessenyei György.

* * * * *

Venerabilis Superintendencia!

Nékem, mind pedig a Méltóságos Generalis urnak Vechelius János uram, a Vener. Superintendentiák részéről elé-beszélltetted, (kinek is sincera declaratioját köszönettel vettem) hogy a statusnak épen semmi bizodalma tovább hozzám nem lévén, fizetni is nem akar. Mit a Mltgos Generalis megértvén, engemet igen nagy kegyességgel holtomig maga szerencsésé tett, parancsolván hogy a Vener. Superintendentiaknak irjak, eddig való jóságokat köszönjem meg s tőlök bucsuzzam el; mit ezen levelemmel alázatosan végezni akartam, köszönöm azért egész szivességgel, alázatossággal a Vener. Superintendentiaknak eddig irántam viselt jóságát, hivatalomat, mely engem gyakran halálig csaknem emésztett s fizetésemet melynek minden falattyát orcapirulással, panaszszal kellett ennem, kezeibe visszatésem. Reményilem, hogy a Felsőges Udvar és a nagy rendű katholikus status, melynek felsőbb fiai,

hiv tiszteletemet kiterjesztett karokkal elfogadják, csekély érdemeimről, mint a V. S. másképen fognak itélni; ezek közül nagy hitelű Méltóságtul is esett tudtomra, hogy a V. S. tagjaitul gyalázzattal, megvetéssel illettem, midőn arrul elhitethet, hogy katolikus uraiméknál, kiket balul ellenségeimnek esmerék jó emlékezetben vagyok, bánon örökre, ha nekik hozám való hazafiu kegyességeket, megátalkodással vagy hivségtelenséggel valaha sértettem, sok olyan embernek ügyéért faradván kik közül nem mindnyájan de mégis felesen csalárdnak, hitetőnek, haszontalannak, mint Vechelius uramtul kitanultam, tartottak, ki azt is mondta hogy csak Vay István egyedül, ki hozzám jó szívvvel van, (igaz is, hogy neki nemes érdemei vannak). Megeleágszem azzal, hogy Ó Felsége engemet, midőn a Méltóságos Generalison kívül mindenfelől szorongattattam, magavigasztalt. Találjon a Tettes. Status én rajtam kívül oly ifjat kebelébe, ki nálamnál többekre, nagyobbakra kiterjeszkehdessen s a Mltgos Generalisnak atyai kegyességét is mint én, inkább érdemelhesse, ki fájdalommat megilletődéssel érezvén, kezei közül elereszteni nem kívánt sem akart, hogy Hazájanak, kit szívébe, ámbár vádoltassék, bálványoz megtartson. Ezentul szerencsésnek ismérem magamat, ha csak a Mltgos Generalisnak parancsolatjaitul függhetek. Örülök azon is, hogy oly dolgokra kiterjeszkehdhettem, melyeket a V. S. sem kezdeni nem bátorzkodott sem végben vinni elégséges nem vólt, ilyen a bugyi gyűlés, ilyen a közönséges instantiának, három rendbéli követségnek Felséges Asszonyunktul való kegyelmes elvétele, ezek dolgok, melyek ezelőtt Bécsbül kiverettek. Engedje meg a Ven Super. hogy tőle lett megvettetésemre, nagy alázatossággal ezeket felelhessem s ezután is hiv szolgálatjára magamat mindenekben szabadon ajánlván maradhassak

A Venerabilis Superintendentianak

Pest 27 Juny 1775

alázatos szolgája
Bessenyei György

A tiszántuli ref. egyházkerület levéltárában lévő példányokról, amelyekre a név és kelet aláírását Bessenyei sajátkezüleg tette fel.

Bessenyei magyar protestans vallásügyvivői pályája tehát két évig sem tartott s neki e pályától, amint a második levél mutatja, a legkellemtlenebb érzésekkel kellett megválnia.

Nemcsak meglepő, hanem több tekintetben igen jellemző s mindenestre nagy figyelemre méltó dolog az, hogy azt a Bessenyeit, a kit a közelebbi és legujabb időkben is a legtekintélyesebb magyar irodalmi és tudományos férfiak és körök, a magyar nemzeti irodalom korszakot alkotott egyik nagy reformátoraként emlegettek és magasztaltak, saját legjelesebb protestáns kortársai és sze-

mélyes ösmerősei nyilván tudatlannak és léha jelleműnek tartották. Így vélekedett pl. felőle a nagy tudományu s kitünő író Gróf Teleki József s a szinte nagy és alapos műveltségű és szellemű Domokos Lajos is.

Bessenyei, amint tudva van, nemsokára, nev. 1779. aug. 15. nyilván és ünnepélyesen a római egyház kebelébe lépett és pedig „amint látszik Mária Therézia befolyása alatt,“ (Toldy) s Bessenyei „maga vitte a hirt, az ez után várakozó császárnéhoz Szépkuttra.“ Kazinczy után Toldy: A magyar költészet kézi könyve. I. 362—3.

Tehát Mária Therézia Schönbrunban, a császári kéjpalotában várta a reformált egyház kebeléből ünnepélyesen a római egyház körébe lépett Bessenyeit!

Mily érdekes és jellemző dolog mindezekhez tudni még azt is, amit Beleznay Miklós 1775. szept. 5. Pillisen kelt s Szilágyi Sámuel superintendenshez írott levelében Véghelyit kárhóztatva s Bessenyeit védve említ. „Igen érzékenyen veszem, megvallom Vekheliusz uram esetlen becstelenkedését, ki hitünk sorsosai előtt szüntelen tudatlannak, grombának hirdeti Bessenyei György uramat és kárhóztatja cselekedetemet, hogy olyan incapax személyt vettem fel dolgaink folytatására; de kit is merészelhettem volna azon kívül felvenni, akiről tulajdon személyemnek Ő Felsége sok és nagy dolgokat mondott s különösen recommendált is mint olyan személyt, kinek hívsege s alkalmas volta iránt teljességgel el van hitetve, melyet bizonyít az, hogy általa beadott dolgainkra, maga kézirásával teszi neki feleleteit. Ha azért ez ellen az személy ellen az mondott gromba beszédek, — melyek közzé még ez is elegyedik, hogy megérdemlene ha a status decapitaltatná, — ha mondom ezek Ő Felségéig hatnak: mit itéihet egyebet az ilyen becstelenkedő, háboruság támasztó hitünk sorsosairól, hanem hogy mint veszettek, az őket szabadítani akaró kezeket marják.“ stb. stb.

Majd valamikor későbbben, közölni fogunk még több érdekes adatot Bessenyeire vonatkozólag.

II.

Az Keres Peterdi Aran Tamás vallási, az ő eretnek tudományából való megtérése után, a debreceni ekklézsia előtt. 13. Decembris 1561.

1. Isteni természet vagyon a Krisztusban, mert az Atya Istennek állat (lényeg) szerént való természetiből született és jött. Azért a Krisztus Isten, mindenképen egyenlő Isten az Atya Istennel.

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

4

2. A Szent Lélek az Atyának és fiának lelke, azaz Atyától és Fiu-
tul származó bizony (valóságos, igaz) Isten.

3. A Szent Háromságban három külön személyt vallok, valóság-
ban, és nem csak nevezet szerint.

4. Bűneinknek bocsánatjaért könyörögnünk kell.

5. Az Isten nevének mi bennünk való szentelését kérnünk kell,
hogy a Krisztusnak erejével minket szentelt templomivá tegyen
ő magának, hogy mibennünk szabadon uralkodjék.

6. Ádám az esetnek előtte szentségben, ártatlanságban, azaz Isten-
nek ábrázatjában volt és az esetkor merült a bűnbe. Eph. 4.

7. Az Istennek teremtett állati mind jók az ő természetek szerint,
de a mi átok és fogyatkozás rajtok vagyon, az, a mi gonoszságunk miatt
vayon.

8. Az embernek Istentől teremtett lelke vagyon s a Krisztusnak
is teremtett lelke vagyon embersége szerint.

9. A bűnnek oka nem az Isten, hanem az ördög és az embernek
engedetlensége.

10. Az kigyóban aki Ádámot megcsalta volt, ördög volt.

11. A kenyeret Krisztus ő testének mondotta jegyzés szerint.

12. A Törvént hirdetni kell a keresztyének között.

13. Sok ördög vagyon.

Én Keres Peterdi Aran Tamás, vallást és bizonságot tészek az egy
Istennek, Atya Istennek, Fiu Istennek, Szent Lélek Istennek, mind itt az
N. Török János uram házában való nemes uraim előtt, tudnillik :
Veres András udvarbíró, Szokoli Balthazar vármegye Vice ispánja Sza-
bolcsban, Kutasi István, Keresztes Antal, Albani György, Peterdi Tamas-
Benedek deák, Gergel pap debreceni plébános, Som-
gyi Péter pap püspök, Gál pap, Miklós pap, Szentgyörgyi
Balázs deák debreceni főbíró, Gergely deák Nagy János, Nyirő
János, Szakmári Ferenc deák st. előtt az én hitem szerint, az
mint megesküdtem az prédikátor uraim előtt, szabad akaratom sze-
rént, hogy ezek ez vallások, akiket Istennek szájából ez én levelemben
megíratam, igazak, és az én előbbi tévelygésim, kik ellene vóltanak
ezeknek, hamissak. Ha ennekutána ugyanazon tévelygésekre térnék, és
tanitanék valakit : faluban avagy városban két avagy három tanuval, me-
zön egyvel megbizonyulhat, Istennek az ő ítéleti szerint, mint eretnek,
ugy büntettessem meg ugyanezen én levelemvel melyet megpecsételek és
erősítek az ennen pecséttemvel és kezem írásával. Adatott Debrecenben,
Szent Lucia napján 1561. En Aran Tamás kezem írása

Az ostyapecsét durva vésetű és egymásra dülő AT-t mutat.

Eredetiből.

Egyházi krónika.

Németország. — Kemény ítélet Sydow ellen. — Evangélikus lelkészek inséges helyzete a drágaság miatt. — Emlékjel ref. templomban.

A legújabb tudósítások szerint, a brandenburgi egyházmegyei tanács, 5 szavazattal 4 ellenében. Sydow berlini lelkészt az apostoli hitformáról tett nyilvános nyilatkozatai miatt, melyeket annak idejében fel- emlitettünk, egyenesen hivatalsztésre ítélte. Az ítélet még ki- hirdetve és végrehajtván nincs, mert az egyházmegyei tanács egyik tagja Dr. Brückner, az országos egyházi főtanácshoz felebbezte azt, amelyről azonban sokan bizonyosnak tartják, hogy a megyei ítéletet helyben fogja hagyni. — Anélkül hogy a fenforgó ügyben teljes és gyökeres jártasság- gal mernék dicsekedni, azt mégis megjegyezzük, hogy az ítélet reánk nézve meglepő, és tulságosan szigorúnak látszik, mert Sydowot nem anyira a pusztá izgatás, mint inkább a tudományos vizsgálódás és véle- mény terén állónak gondoljuk. E kettő közt pedig, nézetünk szerint, nagy különbség van.

A poroszországi egyházi főtanács nyilván kijelentette miszerént közel van az idő, hogy körülbelül négyszáz gyülekezetben, a nagy drága- ság miatt nem lesz fentartható a lelkészi hivatal az eddigi alapon. A gyü- lekezetek tetemes nagy része rendkívül szegény s a legjobb akarat mel- lett sem képes magára hagyatva emelni a lelkészi fizetést. A poroszok azonban mindenestre segíteni fognak e dolgon részint gyűjtések, részint rendszeres és biztos országos pótlék által. Reánk nézve pedig, ez is egy intő példa, hogy a lelkészi és tanítói fizetések tetemes része, ne kész- pézből álljon, mert ennek ingatag és változékony értéke főoka a drága- ságnak s a készpénzből élők inségének.

Hessen német tartományban, melyben reformátusok is nagy szám- mal vannak Hombressen nevű faluban, egy oly emléklapot akartak volna felállítani a ref. templomban, melyen a kis falunak a legközelebbi nagy háboruban elesett fiai lettek volna névszerént felírva, s a lapot még egy porosz sas képe is ékesítette volna. De a református pap nem en- gedte meg az emléktábla felállítását, azon az okon, mert szerénte, a szentírás alapján nyugvó reformált egyházi alapelvek szerint, „képe- nek a templomban semmi helyök.” — A református papot sokan meg- támadták s ő erre valóban is érdemes lett volna ha tilalmának indoka csupán és egyedül az idézett sovány szavakban állott volna. Ő azonban kétségenkívül elgondolta azt is, hogy ha most bójó a templomba a po- rozsz sas, azután majd egy ellenkező alkalommal követelheti a bejövetelt a francia sas, az osztrák két fejű sas és így tovább, egyik a másikat mar- ván ki a templomból. — Hát ha magyar hazánkban, mindazok számára akik itt, a legközelebbi három száz év folyamán, egymással halálos ellen- tétben lévő zászlók alatt elhullottak, a templomokban akartak volna em- léket állítani, mi lett volna ebből? Bizonyos harc, már nem csak az élők, hanem a holtak között is, és pedig, nevetséges harc!

Ausztria. Egy római kath. pap fanatizmusa a ve-
gyes házasságok ügyében.

Morvaország Herzogswald községében, római katolikusok és protestánsok eddigelé békeességben éltek. A római katolikus lelkész azonban, miután a gyóntató székről siker nélkül izgatott a protestánsok ellen, a templomi szószeőkben kezdé el nemes munkáját és nyilván kijelentette, hogy azon egyes háza sság, amelyben a protestáns apa nem kötelezi magát mindenféle gyermekeinek róm kath. vallásban leendő nevelésére, nem házasság, hanem k . . . . . dás A községi előljáróság az illető törvényhatósághoz feljelentette e lelkészt, aki ellen a törvényes vizsgálat csakugyan megkezdett.

Nagy-Britannia. Izgatások az ángol államegyház jelen helyzetete ellen. Római irányzatok. — A Skótok ünnepélyes megemlékezése Knox Jánosról.

Az anglikán vagy episkopális államegyház elleni izgatások folyvást fenyegetőbb mérvet öltenek, és pedig, mint nagyon sokan vélik, méltán és jogosan. A múlt évi október 1 én egy nagyszerű tanácskozmány tartott Birminghamban Miall vezérlete alatt, a ki határozottan sürgette az egyháznak államtóli külön választását, mint olyat, mely magának az egyháznak is javára lenne. Egy másik szónok azt bizonyitgatta, hogy jelenleg 1375 oly lelkészi hivatal van az anglikán egyházban, amely formasierént a többet ígérőnek adatik el, — holott a papok a simonia ellen ünnepélyes esküt tesznek. — Egy elhalt anglikán lelkész iratai között a pápának egy dispensatióját találták, melyben megengedtetik említett lelkésznek, hogy noha pápistává lett, külsőleg az anglikán egyház tagja maradhasson. Még 100 oly lelkészt emlegettek, ki titkos pápista volt. — Egy anglikán pap s épen a legujabb időkben formasierént hirdette Máriának testi mennybemenetelét, a másik pedig bünnélküli fogantatását. — Ha az ily tények csakugyan bizonyosak : akkor közel van az anglikán államegyházra nézve egy vészterhes válság bekövetkezése.

A skot reformátor Knox János halála 3 századik évfordulati napján, 1872. nov. 24. a skot ref. államegyház, a szabad egyház s egyéb presbyterian egyházak szónokló lelkészei nemcsak Skot-de Angol és Irhonban is, a templomi szószeökeken emlékező célzást és vonatkozást szöttek be a rendes prédikációkba, a nagy reformátorra emlékeztetőleg. Előbb azonban, nov. 22. Edinburgban népgyűlés tartatott oly végből : alakittassék köz megbizás utján egy választmány, aláírási összegek szerzésére, hogy a reformátornak emlékoszlop állittassék. Laing Dávid tudor elnökölt. A szónokok egyike Duff, mondá : Ha szobrot állitunk, legyen az, a legmagasb emlékoszlop Edinburgban, tetején Knox álló szobrával, nézve a várost. Két kitűnő lelkész és egy százados beszéde után. Blackie tanár ezen indítványa : „Jelen népgyűlés fontolóra vévén, mily mély hállára van kötelezve Skóthon Knox János munkái iránt, azon nézetben van : állittassék neki oly nemzeti emlék, mely méltó legyen a jeles nevéhez és az általa tett szolgálatokhoz”, — egyhangulag elfogadtatott. Azonnal megbizatott a választmány aláírás gyűjtéssel s véleményadással : mily alaku legyen az emlék s tegyen jelentést a tervezetről egy következő népgyűlésnek. — B. F.

Franciaország. Az ország romlásainak forrása. — Szakadás a reformált egyházban.

Pressensé, a nagyhirű s kitűnő tudományos műveltségű párisi református lelkész és parlamenti tag, a múlt év vége felé egy egyházi népgyűlést tartott Angliában Nottingham-ben, s itt terjedelmesen szólott Franciaország háborgásainak s nyomorának végokairól. Az uralkodó vallás — ugymond, konok ellensége volt minden szabadelvű mozgalomnak; a liberalizmus pedig vallástalanná lett. A francia nép egykor tömegesen rokonszenvezett a reformációval, de a fejedelmek annál inkább igyekeztek azt eltapodni. Meggyilkolták, vízbefojtották, elevenen égették vagy gályákra küldötték a hugonottákat. Véghetetlen a kár, melyet az erényes polgárok üldözése folytán szenvedett az ország; mert az erény oly növény, amely ha egyszer valahonnan kiirtatott, nagyon nehezen virul fel többé azon a helyen. Franciaországnak különösen nagyobb városaiban rémületesen elterjedt az erkölcsi romlottság. Most már minden vallás, minden erkölcsiség s minden a mi szent, végpusztulással fenyegettetik. A francia római kath. egyház szívesen engedte sőt eszközölte, hogy a vallás politikává legyen, most már a munkásoknál a politika lett vallássá, de a lehető leggonoszabb értelmében a szónak!

A szakadás a francia reformált egyház kebelében csakugyan bekövetkezett. A modernek a zsinaton erélyesen visszautasíták az egyseges ref. egyháznak ketté szakadását, s im most ugyancsak a modernek egy tekintélyes része, a zsinati balközép kívánja Thierstől, hogy egy „rationalista egyházat“ állithasson fel, „amely az evangelikus egyháztól épen annyira fog különbözni, mint különbözik attól, a szinte status által javadalmazott zsidó vallási társulat.“ Ezek, egy helvét református lapnak szavai. Az említett szakadásnál fogva, a zsinat folytatása, amint pedig kitűzve volt, csakugyan nem vétetett foganatba. — En, quo, discordia civis perduxit miseris! mondhatjuk talán mi is, francia hitfeleinkről nem sokára! Ez idő szerént azonban, magéért a különszakadásért, a liberálisokat nincs alapos okunk kárhoztatni, ha azt, amint hinni szeretjük, őszinte tiszta meggyőződésből, lelkiismeretüket követve tették. Mi már 1870-ben nyilván kimondottuk: „azért hogy sem khaotikus zürzavar-nak, sem cyklopsi ataxianak barátai nem vagyunk: nem vagyunk a rideg tekintély vagy külső kényszer hívei sem a vallás dolgában. hanem azt ohajtjuk, abban munkálkodunk, hogy az őszinte hitben s szabad meggyőződésben való egyezés legyen azon társadalmi kapocs, mely az egyháztagokat életerősen öszvetartja. Ha ez így nem lehetne: akkor jobb lenne az egyháznak inkább feloszlani Isten tudja, hány szektává, mint sem hogy akár a lelkiösméret szabadságának elnyomásához folyamodjék, akár önmagát mardosó csoporttá aljasuljon.“ stb.

Olaszország. Egy új protestáns gyülekezet Rómában. — A pápa fegyverei.

Henry R. Waite derék lelkész egy oly gyülekezetet alapított nem régen Rómában, melynek kebelébe, a különbféle protestáns felekezetek tagjai, minden nehézség nélkül felvételnek. A gyülekezet leginkább amerikaiakból áll, s isteni tiszteleti helye és lelkészi laka, egy palota második emeletében van.

Hogy a pápa nem csak szellemi, de testi fegyverekkel is ohajtana még valaha harcoltatni, onnan gondolható, mert egyik külföldi lap szerint, van a pápa arsenáljában fegyvertárában : 18 ágyu, hozzá való munitziókkal, 50,000 puská, 400 pisztoly és revolver, 10,000 kard és ugyanannyi olasz nemzeti fegyver, t. i. tör. — Midőn az Ur halálra ment, mondának mohón, a nagy harcot váró együgyü tanítványok : „Uram, ime itt van két fegyver.“ — „Elég!“ — monda az Ur, isteni mély bölcsességgel. — „A mi vitézkedésünknek fegyverei nem testiek“, — monda a nagy apostol. De nem így gondolkodik a mai idők csalhatatlan pápája !

Északamerika. Ünnepeles hála Hodge K. református hittanár iránt s egy másik református hittanár műveinek kiadatása.

Hodge Károly hittudor és hittanár félszázados tanári pályájának emlékére kegyeletes örömnepet tartottak az északamerikai reformátusok, 1872. ápril 24. Jelenleg az egész Észak-Amerikában egyik leghíresb theologiai tanintézetök a reformátusoknak Princeton városában van, ebben tanárkodott 50 év óta a híres Hodge, a kinek neve Európában is ismeretes lett, Pál apostol Rómabeliekhez írt levelére tett terjedelmes magyarázata által, melynek lapjain a legtisztább kálvinizmus fuvál át. Ugyanó 40 év óta szerkesztője a „Princetoni Szemle“ 3 havonként megjelenő hittani folyóiratnak; jelenleg egy rendszeres református hittant bocsát ki, mely legnagyobb szerü műve leend. E jeles tanár számos tanítványai rendezték a jubileumot, tisztelő emléket az által akarván megörökíteni, hogy 80,000 forintot gyűjtöttek a princetoni collegiumban felállítandó tanszék alapjára, mely tanszék „Hodge-tanszék“ nevet viselend. A presbyterian egyházak, még Európából is, küldötteik által jelentek meg az örömnapra. Az ünnepély hőséhez Boardman philadelphiai tanár intézte az üdvözlő beszédet, hivatkozott ebben azon 2700 tanítványra, kik apostolias tanárjok ajkairól vették 50 év alatt az oktatás mézét. Aztán rajzolta szónok a princetoni collegium és hittan-jellemző két fővonását. Egyik t. i. az, hogy feltétlen, egyetemes, kizárólagos fölény a hittanban az isten ígéje, ez az élet és hit szabálya. Egész hittanunk a bibliából ered, s jaj ezen tanintézetnek, ha tanszékét valaha oly ember foglalná el, ki tanítványait más forrásból meritné. — Második főjellemonás, hogy a mi hittanunknak van Christologiája. Krisztus a fénylő középpont, alap elem, a gócz, honnan sugárzik elő és hová visszatér minden, ugy a hittan és erkölcstan, mint a vallási tapasztalatok mezején.“ Hodge beszéde alatt jelen volt tanítványai állva maradtak tiszteletből; válasz beszédéből csak ezeket idézzük : „Három fajta vallás van, az első kizárólag a teremtő istent, az a tyát emeli ki. Igen helyes de mikor Isten csak elmékedésünk előtt jelen meg, nem látszik egyébnek, mint a hit pusztán értelmi s hideg alakjának. Mások szenvedőleg alávetik magukat a szentlélek befolyásának s azt teszik szemléleteik lényeges tárgyává s gyorsan jutnak az észellenes és ködös hitmerengésbe (mysticismus). Mások végre néznek Jézus Krisztusra, az emberré lett Istenre, a mindenható megváltóra, ki könyör s túlradó szeretettel van telve, — s őt teszik rendszerök szegletkövévé, hitöknek kiváló tár-

gyává . . . ez a christologiai idom, melyet mi elfogadtunk s melyhez rendületlenül ragaszkodunk.“ Egymásután fogadta Hodge a különböző egyházak küldötteit.

Az ünnep estéjén pedig egykori tanítványai egy erszényt nyújtottak neki át, mint jelét tiszteletöknek és az egyház hálájának, azon megbecsülhetlen szolgálatokért, melyeket ő teljesített az evangéliom ügyében egy félszázad óta. Az erszény mely Hodgenak nyújtott 75,000 frankot tartalmazott.

Az agg tanáron is életbeléptették lelkesedés közepett a szabad államok szabad polgárai az evangéliomi igazságot : méltó a munkás a maga bérére!

B. F.

Az amerikai reformátusok egy másik kitünő theologusa az újabb időkben a nem rég elhunyt Dr. Thornwel, kolumbiai hittanár. Művei négy nagy kötetben fognak megjelenni s kiadásuk eszközzésére egy bizottság alakult. Thornwel is szigorú kalvinista s művei az orthodox kálvinizmus tanait tartalmazzák, de a tudományosság mai állásához képest átdolgozva és előadva. Vannak tehát még, a legszabadabb államokban is oly tudós theologok, a kik jól ösmerik ugyan a német irodalmat, de azért ama nagy theolognak Kalvinnak nyomain és alapelvei szerint fejtik tovább a theologiai tudományokat.

Iskolaügyi krónika

Németország. A porosz népiskolák és képezdek új szervezete. — Egy róm. kath. női tanítóképezde Elzaszban. — A jezsuiták történelmi oktatása. — Tanítóképezdei tanulók lekötötése. — Szászországi iskolai törvény.

A poroszországi népiskolák és tanítóképezdek új szervezetére vonatkozó kormányrendeletek, a közelebbi időkben csakugyan megjelentek s immár könyvkereskedési uton is kaphatók, a következő cím alatt: Allgemeine Bestimmungen, betreffend das Volksschul-Praeparanden und Seminarwesen. Berlin. Besser könyvkereskedésében. Ára 7 és fél ezüst garas. — Öt fő rendelet van, éspedig: 1. a népiskolák szervezetéről, feladatáról és céljáról; 2. a közepiskolák szervezetéről és tantervéről; 3. a képezdebe való felvételi vizsgáról; 4. a képezdek tanrendéről, s tantervéről; 5. a népiskolai, közepiskolai tanítók, rektorok, praeparandiai s képezdei tanítók s igazgatók képességi vizsgálatáról. E rendszabályok közrebocsátását, mint annak idejében említettük volt. szakértők tüzetes tanácskozása előzte meg. Most már, a különbözőféle szaklapok nyilatkozatai vannak napi renden. Néhányat mi is láttunk. Dörpfeldnek, aki egy volt az előleges tanácskozásra behívott szakférfiak közül, a rendeletekre vonatkozó eddig megjelent s ezután megjelenendő nézeteit tüzetesen fogjuk ösmertetni. Előlegesen is megjegyezhetjük azonban, miszerént semmi nyoma annak, mintha a porosz kormány az iskoláknak éspedig épen az állami vagy községi iskoláknak is felekezeti jellemét elakarná törölni; sőt nyilván van, hogy Poroszországban a népiskolák rendszerént, ezentul

is csak felekezeti, a nem felekezeti iskolák merőben kivételek. — Poroszország, amellett hogy Európa mai legnagyobb hatalmasságának a német császárságnak vezérállama, a népiskolák mezején kétségenkívül minta-állam már évtizedek óta. Nekünk magyaroknak sem volna tehát szégyen a poroszoktól tanulunk. Ugyanazért a fentebb címzett kis könyvecskét vizsgálat és tanulmányozás végett, minden illetőknek nagyon ajánljuk.

Hogy a német császári kormány, a népiskolai tanintézetek felekezeti jellemére vonatkozólag mily nézetben van, azt mutatja nem csak az, hogy Strassburgban protestáns gymnasiumot nyitott, hanem legközelebb az is, hogy Elzász egyik városában Schlettstadbán egy római katolikus nőtanító képezdét állított fel állami közöltségen. Per se itt nem apácsról, hanem független, világi nőtanítókról van szó. S a porosz, illetőleg német császári kormány bölcsesége és erélyessége, az iskolaügy mezején, egyikben épen abban áll, hogy különbséget tud tenni az okos felekezeti és a hierarchiai érdekek között.

Egy kitünő porosz államhivatalnok, az 1867-dik évi osztrák-porosz háboru után, meglátogatta egy tekintélyes porosz falu római katolikus népiskoláját. A tanító nagyon szívesen látta s mindenféle mutatványokkal szolgált neki. Midőn azonban a főhivatalnok azt kérte, hogy a hazai történelem legujabb korszakából tegyen kérdéseket: a tanító ötölt, hatolt s mondá, hogy erről még nem tanított. Maga a főtisztviselő kérdé tehát a gyermekektől: Micsoda országban éltek ti? Egy fiu tüstént feltartotta az ujját, mondván: Poroszországban! — Helyesen kis fiam! de hát nem tudátok valamit mondani hazátoknak legujabb történeteiről? — Mélységes hallgatás. — No, hát most legközelebb, nagy háborunk volt, megtudnátok-e mondani, hogy ki ellen harcoltunk? — Néhány gyermek felállott mondván: Ausztria ellen! — Nagyon jól van; de hát aztán ki győzött a háboruban? — Az egész osztály felállott. kiáltván: Ausztria, Ausztria!! — No de kedves fiaim, ez már egyáltalában nem igaz ám! — De a gyermekek rögtön megféleltek: Nekünk a Tiszteleendő Káplán ur beszélt. — Ezen esemény, a porosz képviselő házban is nyilván elbeszéltetett az iskolaügyi viták folyamán.

A porosz kormány a közelebbi időkben rendeletet bocsátott ki, melyszerént a tanítóképezdében lépendő növendékeknek szüleik vagy gyámjaik tudtával s hozzájárulásával, írásban kötelezniök kell magokat arra, hogy az intézetet kiképeztetésök előtt el nem hagyják, tanulói pályájok bevégezése után pedig, három évet oly tanítói állomásban töltenek, melyet számukra a kormány jelöl ki. Ha pedig a tanító jelölt ezen fogadását meg nem tartaná: akkor nemcsak az hogy teljes kárpótlást tartozik adni az intézetnek mindenféle reá tett költségeikért, de e felett még tiz tallért is fizet minden az intézetben töltött félév után. Az atyának vagy gyámnak mindezekért vagyoniilag is jót kell állani. A porosz kormányt ezen intézkedésre a tapasztalt rendtelenségek s az üresen maradó tanítói állomások birták. Ilyszerü intézkedésre, az autonom magyar protestáns képezdek s tanítói állomások ügyében is aligha maholnap szükség nem leend.

Szászországban, az új iskolaügyi törvény folyvást tárgyalás alatt van. A felső ház elvetette az alsó ház tervéből a községi isko-

l á k r a s * a tanítóknak a gyülekezetek általi választására vonatkozó pontokat s visszaállította vagyis fentartja a lelkészek iskola felügyelői tisztét. — Csak némi tájékozásul és lehető tanulság végett jegyezzük meg.

Ausztria. — A bécsi protestáns iskolák vagyoni állása.

Tehát még folyvást fenállanak Bécsben a protestáns iskolák?! Igenis, sőt a mult évi december 10-dikén a lutheranok és reformátusok egy közös gyűlést tartottak épen iskolaügyben. Az elnök Schmidt ur, részletes előterjesztést tett a legközelebbi 187^{1/2}. iskolai év alatti állapotokról, s előadásából a többek közt nyilván van, hogy a bécsi protestáns szülék anyira szeretik még, a protestáns felekezeti iskolát, miszerént néhol már nem voltak képesek az osztályhelyiségek befogadni a jelentkező protestáns gyermekeket és parallél osztályokat kellett nyitni. — A drágaság Bécsben is nagy; ennél fogva drágasági pótléket nyertek a tanítók és pedig eddigi rendes fizetésök aránya szerént, nev. 700 frt után 15, ezer forint után 10 s efelett 5 percentet. — Nyilván van továbbá a jelentésből, hogy a bécsi protestáns népiskolák folyvást 7000 forintnyi rendes évi segélyt kapnak a város pénztárából; mindemellett is azonban, nagyon nehezen képesek fentartani iskoláikat, s legközelebb is kénytelenek voltak felemelni az iskolai adót, mert az eddigi 49,348 forintnyi bevétel nem fedezi a jelen szükségeket, idegen segélyhez, pl. a Gusztáv. Adolfegyletchez folyamodni pedig nem nagyon szeretnek. — Ime tehát, Bécs városának maroknyi protestáns népe nem szégyenli még saját felekezeti iskoláit s a legnagyobb erőfeszítéssel is fentartja azokat.

Helvétzia. Genf. Női tanulók az egyetemen.

A genfi főiskola, amelyet, mint tudjuk még Kálvin alapított, az újabb időkben teljes egyetemmé fog kiegészítettetni, amennyiben az orvosi fakultás is fel fog állittatni. Miután pedig a legújabb iskolaügyi törvényben, már Genfben is kimondatott, ami Zürichben egy idő óta divatban van, hogy t. i. nők is felvétethetnek mindenféle felső tanintézetekbe tehát az egyetemekbe is hallgatókúl: remélik, hogy Genfben különösen az orvosi fakultás, számos női hallgatókkal fog diszelegni. A minap még egy igennagy orvosi és tanári tekintély mondá, hogy nincs egy-egy borzasztóbb valami, mint egy nőt látni vagy gondolni, mint holt testek felboncolóját. — A harcias magyar is századokon keresztül mélyen iszonyodott attól, hogy az ő szeretett halottjának teste felboncoltassék, s azon orvosokat akik hazánkban a XVII-ik század közepe táján a boncolást gyakorlatba hozták, teljes megvetéssel hóhérok nak nevezték. „Sámuel Enyedi mi közöttünk exlex; Indoctus medicus optimus carnifex. Angliából hozott orvos doktorságot, Magyar nemzet közzé merő hóhérságot;“ — mondja az érdekes gunyvers is: „Figyelmező“ I. 594. A mai kor pedig már, im a nőket is oda állítja a boncasztal mellé.

Északamerika. Fiuk és leányok együttes iskolázása.

Az Északamerikai egyesült államokban, a mult idők folyamán a fiuk és leányok együttes iskolázása egyáltalában nem vólt rendes és szokott dolog. Miután azonban korunk legkitünőbb amerikai paedagogja Mann Horác, aki a vegyes rendszertől ezelőtt maga is idegenkedett, a közelebbi évek alatt oly kísérleteket és tapasztalatokat tett, melyeknek eredménye a két nem együttes iskolázását nemcsak veszély nélkülűnek, de egyenesen ajánlatosnak mutatja: most már egész Északamerikában egy igen hatalmas mozgalom indult meg, a fiuk és leányok együttes iskolázásának keresztülvitelére és pedig nemcsak a népiskolákban, hanem a felsőbb tanintézetekben is. — Bármiként legyen a dolog Amerikában, de hazánkban, a fiuk és leányok együttes iskolázása, csak az elemi iskolák négy alsó osztályára s ezekre nézve is csupán tényleges szükség esetében lenne nézetünk szerint ajánlható.

K ü l ö n f é l é k .

A magyarországi protestáns egylet s a „Theologischer Jahresbericht.“

Említett tekintélyes protestáns theologiai tudományos havi folyóirat, amelynek a mult évben már hetedik évfolyama jelent meg, az 1872. októberi füzetben ösmerteti a magyarországi ugynevezett protestáns egyletet. Kifejezi, hogy ez már messze hátamögött hagyta anyját, a német prot. egyletet. A Ballagi ur beszédéből több pontot idéz s az egészre azt mondja, hogy az áll „oly frázisokból, melyek egy közönséges liberál ujságcikk színvonalán felyül sehohsem emelkednek; noha a szónok azon hivatást érzi magában, hogy ő a reformátziót valódi céljához és befejezéséhez segítse.“ stb. Az egész alakuló egylet dolgairól pedig, amint azokat a Weberféle német fordítmány előterjeszti, azt mondja, hogy azok „egy a keresztyén alapot megtagadó szellem nyilatkozatai“: „Kundgebungen eines den christlichen Grund verläugnenden Geistes.“

Erősen meg kell jegyeznünk, hogy azok, akik azt vélik, sőt hirdetni merészlik, miszerint a magyar prot. egylet elveit, irányzatát stb. a külföldön s hazánkban is csak a Hengstenberg és Stahl-féle irányzatok hívei nem helyeslik: vagy arról tesznek tényleges bizonyágot, hogy az ujjab idők theologiai és vallásügyi irányzatainak mezején szánandó mértékben járatlanok; vagy szántsándékkal megsztifikálják, félrevezetik a közönséget Férfiakhoz s különösen tudós protestáns theologusokhoz egyik sem illik.

Dr. Szeberinyi Gusztáv bánya kerületi evang. szuperintendens ur ünnepélyes felavatási jeles beszédét s első körlevelét köszönettel vettük s örömmel olvastuk. Az utóbiban méltán mondja a derék szuperintendens ur a többek közt: „Mennél szorgalmasabban jár körül

ama ordító oroszlán, serény ellenség, keresvén kit elnyeljen, majd mint hitetlenség és hiu okoskodás, majd ismét mint hitigazító vagy az, aki a vélt szabadságról csábitólag elmélkedik s a mellett a szabadosság, rendetlenkedés, békétlenség és zendülés jármába hajt és terel: annál erőlyesebben és állhatatosabban maradjatok meg azon jelszavatoknál: Jézusomat el nem hagyom! stb. Ezen idézettel nem akarunk specialiter célozni sem ide sem amoda. Az igen tisztelt szuperintendes ur működésére pedig mi is áldást kívánunk.

Egy pár közerkölcsiségi adat külföldről. — A legújabb statistikai közlemények alapján, több külföldi lap, következő adatokat közli: 100 törvényes szülöttre törvénytelen esik Londonban 4, Párizsban 48, Münchenben 91, Bécsben 118, Rómában 243. — Egy gyilkosság esik Angliában 178 000, Hollandiában 163,000, Poroszországban 100,000, Ausztriában 57,000, Spanyolországban 413, Nápolyban 3750, Rómában 760 lélekre.

A dakozásra hívó szózat a felső-bányai templom-építésre.

Tedd az oltárra adományodat! Biblia.

Felső-Bánya sz. kir. bányavárosban, Magyarország keleti részén, mindjárt a reformáció kezdetekor — az egész város lelkészeivel együtt befogadván az ujitott hitnézeteket — alakult az annyi vihar közt Isten különs kegyelméből maig is fenálló, egykor nagy virágzásu, evangyeliomi reformált magyar egyház.

A másfél századig tartott virágzás után — midőn az itteni felsőbb iskolákban tanult ifjak lelkési hivatalra is képesítették — közel két század óta, midőn ezen egyház temploma, iskolái, jövedelmei, erőszakkal elvétettek: az egyház mindinkább apadt, erőtlenült, s hogy végkép el nem pusztult, csak egyesek kitünő áldozatkészségének köszönhető; kik látván ezen egyháznak a magyar protestantismusra és nemzetiségre a vidéken nagy hatását, mint a dicső emlékü R á k ó c z i a k, T e l e k i e k, B e t h l e n e k stb. jelentékeny adományaik által mentették meg a végpusztulástól ezen egyházat, melynek virágzó korában az egész vidék magyar volt, s a mint a felsőbányai egyház erőtlenült, hanyatlott, ugy nemzetlenedett el a vidék, melyen a reformált vallással kiveszett, kihalt a magyar nemzetiség is.

Ezen egyház, még mai nap: 1200 többnyire bányászattal foglalkozó s az életveszélyes éjjeli-nappali munkával bár: mindennapi kenyerét megkeresni is alig képes hivekből áll, kik még 1845-ben, a közel 200 éves rozzant fatemplom helyett, egy szilárd anyagu templomépítéshez fogtak. Az új templom azonban, az 1848-diki viharok s a pénz-elveszés folytán: félben maradt, s mai nap is romokban hever, a reformátusok, római és görög-katholikusok által egyenlőn fizetett bányatizedből épült 200 ezer forintos róm. kath. templom mellett, a városnak s a magyar protestantismusnak szégyenére és bánatára!

Az évtizedes romokból, a magyarság és protestantismus e végvidékén, Isten segedelmével templomot építeni, s ezen egyházat a lassu vég-

pusztulástól megmenteni, nekünk még most is élőknek, s a vallási és nemzeti omlást fájó szívvel látóknak: halaszthatlan kötelességünké vált,

De minden tőlünk telhető áldozatkészség s erőfeszítés mellett is, az Istenháznak felépítésére, magunktól, elégtelenek vagyunk, még az esetben is, ha a mit tennünk nem szabad, két fi- s egy leány-iskolánk fenntartási alapját építésre fordítanók.

Hozzátok járulunk azért testvéri kérelmünkkel mélyen tisztelt hit-sorsosaink s nemzetünk lelkes pártfogói. Tegyétek adományaitokat az oltárra, egyházunk felépítésére; hogy jóltevéstekért részetek legyen egy végvidéki magyar protestans kis Sion felépítésében, s a krisztusi szere- tetnek, a kiáltó szükség és romok felett megdicsőülő diadalmaiban!

Az Urnak kegyelme és áldása legyen az Isten ügyének és dolgainak minden pártfogóin!

Felső-Bányán, november 24-én, Urunk 1872-ik esztendejében.

Az egyházközség és Presbyterium nevében.

Czelder Márton,
lelkipásztor.

Báthy Károly,
főgondnok.

Rövid irodalmi szemle.

Zollmann Theodor, *Bibel und Natur in der Harmonie ihrer Offenbarungen*. Gekrönte Preisschrift. Dritte Auflage. Hamburg. 1872. 8 r. XXXVI és 324 lap Ára egy tallér.

Régi dolog, hogy a bibliának s az azon nyugvó pozitív keresztyén hitnek és világnézetnek ellenségei, a természettudományokra szoktak hivatkozni éspedig mint olyanokra, amelyek a biblia tartalmát s azzal együtt a keresztyén hit főbb ágazatait is, mint képteleneket, hihetetleneket, sőt mint megvetésre és nevetségre méltókat tüntetik fel. Sőt még azok is, akik nem foglaltak el egyenesen ellenséges álláspontot a keresztyénséggel szemben, s érzik szívökben annak boldogító voltát, bizonynyal aggódhatnak néha-néha a keresztyénség jövő sorsa felett, midőn látják, hogy a természet tudományok némely képviselői, mily iszonyu erőlködéssel igyekeznek izre porrá törni a bibliát s mindent a mi azon épült.

Amde viszont, alig van jelenkorunk mozgalmái között egy-egy elragadóbb és nagyobb szerű valami, mint azon tudományos munkásság, amelyet több nagy nemzetek derék fiai, németek, angolok, skótok, észak-amerikaiak stb. a biblia és a keresztyénség nagy horderejű tudományos védelmezésében kifejtének.

Az ujabbkori igen erőteljes protestáns keresztyén apologetikai irodalom egyik kitünő terméke a fentcímzett igen jeles mű is — A németországi belmissziói egyeslet központi választmányá, mélyen érezve szükségét a biblia és a természettudományok között fenforgó ellentét kiegyenlítésének, 1863. június 13. nyilvánosan azon pályafeladatot tüzte ki megfejtésül, hogy az Istennek a természetben és a bibliában nyilvánuló kijelentései, az ő egymással való egyezésökben, harmóniájokban mutattassanak fel, vagyis bizonyíttassék be, hogy a két kijelentés egymással nem ellenkezik. A jutalom 1867. augusztusban, Zollmannak a címzett mű szerzőjének íteltetett

oda, aki a mű írásakor dülmeni helyettes lelkész volt Westphalenben, nemsokára pedig a buenos-ayres-i német evang. egyház lelkészévé leve Dél-Amérikában. A mű nagy feltűnést okozott mindjárt első megjelenete után; még azon évben második kiadást ért, melyet csakhamar követett a harmadik javított és bővített kiadás is. — A mű 29 fejezetre oszlik, amelyekben a fenforgó kérdésre vonatkozó legfőbb tárgyak tiszta világos, érthető nyelven fejtegettetnek; mint pl. mik a természettudományok exact eredményei? hit és tudat; határvillongás a biblia és természettudományok között; a biblia vallásos világnézete; az atomok; a teremtés; világfejlődés; a világtettek, az organizmusok, ember és majom; a lélek, az isteneszme, szabadság és bűn; Babel, Éden; a csuda, halhatatlanság, feltámadás stb. egyszerűval: a bibliai keresztyénység és a természettudományok közötti harc mezején alig van kérdés, mely felett e mű igen alapos tájékozást ne nyujtana. A végeredmény és sarkpont, ami körül minden megfordul, nem más mint az, hogy a biblia okosau felfogott tartalma, a valódi természet tudományok igazi eredményeivel egyáltalában nem ellenkezik s némely újabb természettudósok modern materialismusa, a tudomány ítélőszéke előtt merőben léha, alaptalan valami. Igyekszünk a nagy jelességű műből terjedelmesebb mutatványokat közölni; de őszintén ohajtjuk hogy ez, legyen feleslegessé az által, hogy nevezett mű minden lelkészi olvasó körök, sőt minél több egyes lelkészek könyvtárában ott álljon s minél gondosabban tanulmányoztassék. Im az ily művekből is nagyon czélirányos dolog lenne már, a lelkészi értekezleteken egyes szakaszokat magyar feldolgozásban felolvasni, azok felett eszméket cserélni stb. stb.

Der Beweis des Glaubens. — Monatschrift zur Begründung und Vertheidigung der christlichen Wahrheit für Gebildete. Unter leitenden Mitwirkung von O. Zöckler, ord. Professor der Theologie zu Greifswald, und R. Grau ord. Professor der Theologie zu Königsberg, herausgegeben von O. Andreae, Pfarrer zu Deutsch-Wilmersdorf, und C. Brachmann, Pfarrer zu Cöln. Gütersloh. Bertelsmann. 8. r. Minden hónapban egy három ives füzet jelenik meg. Egész évi ár 2 tallér 7 $\frac{1}{2}$ garas.

A közlött címből láthatja a tisztelt olvasó, hogy egy igen érdekes tárgy és célu folyóiratról vagyon szó. Mottója ennek I. Péter III. 15, 16 „Legyetek pedig mindenkor készek megfelelni nagy alázatossággal és becsülettel azoknak, akik számot akarnak venni a tibennetek való reménységéről.” stb. stb. Célja pedig e nagyfontosságú tudományos theologiai vállalatnak, az evangyeliomi protestáns keresztyén egyház alapját alkotó pozitív hitigazságokat bármely oldalról keletkező megtámadások ellen a tudomány fegyvereivel megvédelmezni; az evangyéliomi hitet a tudományos vizsgálódás és meggyőződés szempontjából is igazolni; a hitben kételkedőket erősíteni; a hitetleneknek s vallásesufolóknak bátran ellenök állani. -- Fegyverét pedig veszi e vállalat nem csupán a theológia, hanem a történelem, bölcsészet és természettudományok tárházából is; ennél fogva el lehet gondolni, hogy mily nemes, magasztos és tanulságos azon harc, amelyet e folyóirat nem kizárólag ez vagy amaz konfesszió, hanem általában az evangyéliomi keresztyénység érdekében

vív. E mellett minden évről tüzetesen elő szokta adni az apologetikai irodalom mozgalmait, előhaladását s eredményeit. — A vállalat nem új; mert a jelen évben már 9-dik éves pályáját futja s bizvást mondhatjuk, hogy a külföld összes apologetikai irodalmának egyik kiváló tekintélyű terméke. Igaz, hogy mint már címén is meg van jegyezve, csak olyanok élvezhetik és használhatják kiváló mértékben e művet, a kik kellő tudományos képzettséggel bírnak. No de hiszen, különösen nálunk éppen a tudomány?! palástjában, de persze csak színházi lenge palástjában s a korszerűség csengő-bongó nimbusával lépegetnek elő az evangyeliomi pozitív keresztényiség szerepjátszó ellenfelei. Sokat mernék azonban reá tenni, hogy az ilyenek közül századik is alig látá színét a címzett folyóiratnak s több azzal rokon irodalmi műveknek. Nekünk azonban, annál üdvösebb és szükségesebb dolog volna, minden egyházmegyében, minden gimnásiumban és főiskolában birni és ösmerni ama jeles és tudós folyóiratot.

Channing legújabb műve: „A tökéletes élet“ (The perfect life). Tizenkét beszéd Channing Ellery Vilmos hittudortól, kiadta unokaöccse Channing H. V. London, 1872. megjelent december 14-én. Az angol irodalmi hetilap „Az Athenaeum“ decemberi száma 767. lapon, e művet így mutatja be az angol olvasó közönségnek: Channing tudor egyike azon férfiaknak, kik a magok korában jót tevén, ismeretünk teréről kiestek, legalább ez országban. Kétségbe vonjuk, vajjon „A tökéletes élet“ okoz-e valami ellenkező hatást. E beszédek olvassák és kedvelik azok, kik a korábbi időkben kedvelték és olvasták szerző műveit; de az eszmék jelensége, miket ő képviselt, ugylátszik, ma már elenyésztett. A Channing által érzett nehézségek, ma már nem azok, a bölcsészet, melyet ő tárt fel, nem számolhat most már szélesb körű elfogadtatásra. Ezt állítva, nem tagadjuk, hogy sok szép érzés foglaltatik e beszédekben; csak azon meggyőződésünknek adunk kifejezést, hogy azon beszédek 40 évvel ezelőtt többre becsültettek volna. — (Vajjon nem fogja-e ezen beszédek is a pesti egyesült unitárius — protestáns egyelet nagy mohósággal kiadni magyarul és terjeszteni?)

E művel kapcsolatban meg említjük, hogy Tayler Jakab János londoni unitárius hittanár, ki Erdélyt is meglátogatta volt, élete és levelezése is most jelent meg Londonban 2 kötetben. Az unitárius nézetek e védője, mint az angol ismertető jellemzi: „öntudatlan következetlenséggel“ bevallá, hogy „a szabad vizsgálódás — Tayler szavai — soha nem lehet magában sem egyházi község köteléke, sem vallásos élet forrása, erre törekedve s mint végcélra erre alapítva, az (t. i. a szabad vizsgálódás) csak gyengesség és szétmállásra, s a felelősség nélküli önkény tusáiba vezethet.“ Igaza van! a szabadvizsgálódás csak eszköz, és nem cél, nem alap; hisz oly ruganyos és oly szélsőségre terjeszthető fogalom az, melynek határa nincs, s mint valami hólyag túlfeszítve minden percben szét-pattanhat s az egyedül rá támaszkodó uszót, haladót — elmeritheti. Mi védjük a szabad vizsgálódás apostoli elvét, de magát az apostoli tant az által megfojtani nem engedjük.

Jelentése a zsinati előmunkálatok megítélésére küldött bánáti esperességi bizottmánynak. Szerkeszté A baffy Lipót, torontáli dékán, tót aradáci lelkész, bizottsági előadó. Fordítá Moc-kovcsák János Tivadar n.-becskereki lelkész, bizottsági tag. — Kiadja a bánáti ágost. hitv. evang. esperesség. Nagy-Becskerek. 1872. 8 r. 77 lap. Ára 80 kr.

A protestáns egyházszervezet theologiai tudományos alapelveivel is foglalkozó érdekes dolgozat. Figyelemre méltó, hogy a javaslatot készített bizottság határozottan kívánja, miszerént az összeülendő zsinat. mindjárt kezdetben tanácskozásai előtt ünnepélyesen jelentse ki, hogy a szentírás alapján áll s az egyház symbolikus könyveihez határozottan ragaszkodik. Ezen javallatnak pedig egyik indító oka ez: „Magyarország ágost. hitv. ev. egyházunk akarmi nemű és nevű ellenei végett is amaz actus és hittétel felette szükséges. Általános ismeretes, hogy az ev. egyház kebelében a hitetlenség hydrája nemcsak mozogni kezd, hanem a valláserkölcs élet emelésének leple alatt tért nyerni s a lelkeket hálójába csábitani igyekszik“ stb. stb. Ezt mondja továbbá a javaslat, a módosítások folyamán: „Az egyházi tudomány felett a zsinatnak sincs joga dönten. A dogmát nem lehet, nem szabad változtatni. Akinek nem tetszik hinni ne higgyen, akinek az ág. ev. egyház hitvallása nem tetszik lépjen ki az egyházból; de ezen egyház talaján állani, ezen egyház jótéteményeit élvezni, ezen egyház jövedelmeit huzni és mégis ezen egyház tanai ellen kikelni: ez judási árulás, melynek az egyházban jogosultságot semmikép sem adhatunk.“

Erkölcstan példákban. Összegyűjté Schnell I. P. L. Csajádi és iskolai használatra németből fordítá Halász József a nagyvárad ref. egyház főgondnoka. A verseket a munkához magyaritá fia Halász Kálmán. A fordító sajátja. Pest. 1873. 8 r. XIV. 237 lap. Ára 1 forint.

Valóságos történetek igenjeles és tanulságos gyűjteménye, amely nagyon alkalmas arra, hogy mind a családi mind az iskolai oktatás és nevelés mezején a vallásos érzést s erény és igazság iránti hűséget s szeretetet felébressze s szilárdítsa. A népiskolai tanító igenhelyesen tesz, ha ezen történetekből időnként olvastat s az olvasottakat kellően megérteti tanítványaival. Két tárgymutató nagyon segített volna a gyűjtemény sikeres használatán; — egyik amely betűrendben adta volna elő a történetek erkölcsi tárgyait, hogy pl. midőn a gyermeket hazugságon kaptuk, rögtön feltalálhassuk a hazugságról szóló történeteket stb.; mert épen alkalom szerűleg is nagyon helyes használni az ily gyűjteményeket; — a másik mutató nagy sorozat azt jelölte volna ki, hogy mely történetek célszerű a kisebb s nagyobb koru gyermekek közt olvastatni. Egyébiránt mindkét mutatót magok a tanítók könnyen elkészíthetik. — Meg kell jegyeznünk, különös dicséretére a fordítványnak, hogy nyelvezete érthető, világos és tiszta magyar; tehát e szempontból is bátran ajánlható az iskoláknak. — Üdvözöljük derék veterán hitsorsosunkat, hogy hajlott kora mellett s független világi férőu léttére is, nem restelt áldozatot hozni a vallásos művelődés oltárára.

Az alsó nógrádi ev. ág. hitv. papi testület értekezései. 2-dik szám: Vélemény azon kérdésre, mily álláspontot foglaljon el az ág. hitv. ev. egyház a magyarországi protestáns egylettel szemben? Felolvasta Simkó Gusztáv bányai ev. lelkész, nógrádi ev. alesperes s az alsó nógrádi ev. papi értekezlet elnöke. Ára 40 kr. A tiszta jövedelem az egylet könyvtárára fordítatik. B. Gyarmat. 1872. 4 r. 23. l.

Ezeket mondja szerző a többek közt: „Egyházunk sokszorosan kötve van az august. confessiohoz mert ennek alapján áll e hazában.“ . . . „Ki jósolhatná meg a bábeli zürzavarnak végét, ha ezen pozitívumot egyházunk, jelen viszonyai között feledni, elejteni akarná.“ . . . „Én gondolni sem merek a zajra a viharra, mit előidéznénk jelen viszonyaink között a pozitívum, a törvényes alap elhagyásával.“ . . . „Elismerem, hogy az egyház, mint oly testület, mely a konfesszió alapján áll, nem azonosíthatja magát oly egylettel, melynek nincs confessiója. Az egyház tehát csak váró, örködő, megfigyelő helyzetet foglalhat el a magyarországi protestáns egylet ellenében.“ . . . „Mivel pedig teljes meggyőződésem, hogy népünknek mostani helyzete értelmi és műveltségi foka éretlen még a reformra, azoknak kik türelmetlenek, kik az egyháznak üdvét minden áron a reformban keresik, nem ajánlható eléggé, hogy a rájuk bizott gyülekezeteknek műveltségi és értelmi állapotát teljes lelkiismerettel figyelembe vegyék.“ . . . stb. stb. Mindezek mellett is azonban, a magyarországi protestáns egyletet az egyház szellemében működőnek, az egyház legszentebb céljait megvalósítani igyekvőnek, jótékony és nemes irányúnak stb. stb. nevezi persze mert nem ismeri. Ha pl. valaki Ballagi urnak az egylet által nagy hozsánnával sajátjaként elfogadott beszédéről bebizonyítja azt, hogy az, nem veti el a leghatározottabban mindazon pozitívumokat, a melyek eddig az evang. egyház alapját alkották: az aztán „erit mihi magnus Apolló!“ Különös, hogy a külföld jól látja és egyenesen ki is mondja, hogy micsoda hát az a magyar protestáns egylet. Nálunk pedig némelyek nem akarják látni; vagyis, látván nem látnak, hallván nem hallanak. Különben nem nagy csuda, mert az egylet s annak némely egyes főemberei már eddig is oly proteusi változatokkal lepték meg a közönséget, amelyekhez, egy hamarjában nem tudhatja az ember, hogy mit mondjon hát.

Aigner Lajos derék kiadó könyvárusunknál a közelebbi időkben következő kisebb művek jelentek meg:

L. Annaeus Sereca, A bölcs állhatatosságáról. Fordítá Zsoldos Ignác. Pest. 1872. Kis 8 r. 69 l Ára 60 kr.

Irálygyakorlati föladatok gyűjteménye vázlatos megoldásokkal. A középtanodák használatára dr. Wisseler Ernő után Lévy I. k. főgymn. r. tanár Eperjesen. Pest. 1873. k. 8 r. 136 l Ára 1 ft.

Magyar nyelv tan népiskolai használatra írta Zára y Ödön. Ötödik bővített kiadás. Pest. 1873. Ára kötve 30 kr.

Magyar nyelvkönyv föladatokkal kidolgozási s elemzési mintákkal és a polgári életben legszükségesebb irati föltevényekkel. Gyakorlati tanmód szerént népiskolák számára készítette Fischer Simon pesti nyilv. elemi főtanító. 2-ik javított kiadás. Kis 8 r. 1873. Ára kötve 30 kr.